

Interview

IN GESPREK MET

Wetenschapper Afshin Ellian
over angst en woede

Lesmethode

WAT IS WAARHEID?

Socratisch gesprek
en debat

Cartoons

(JUNIOR) INKTSPOTPRIJS

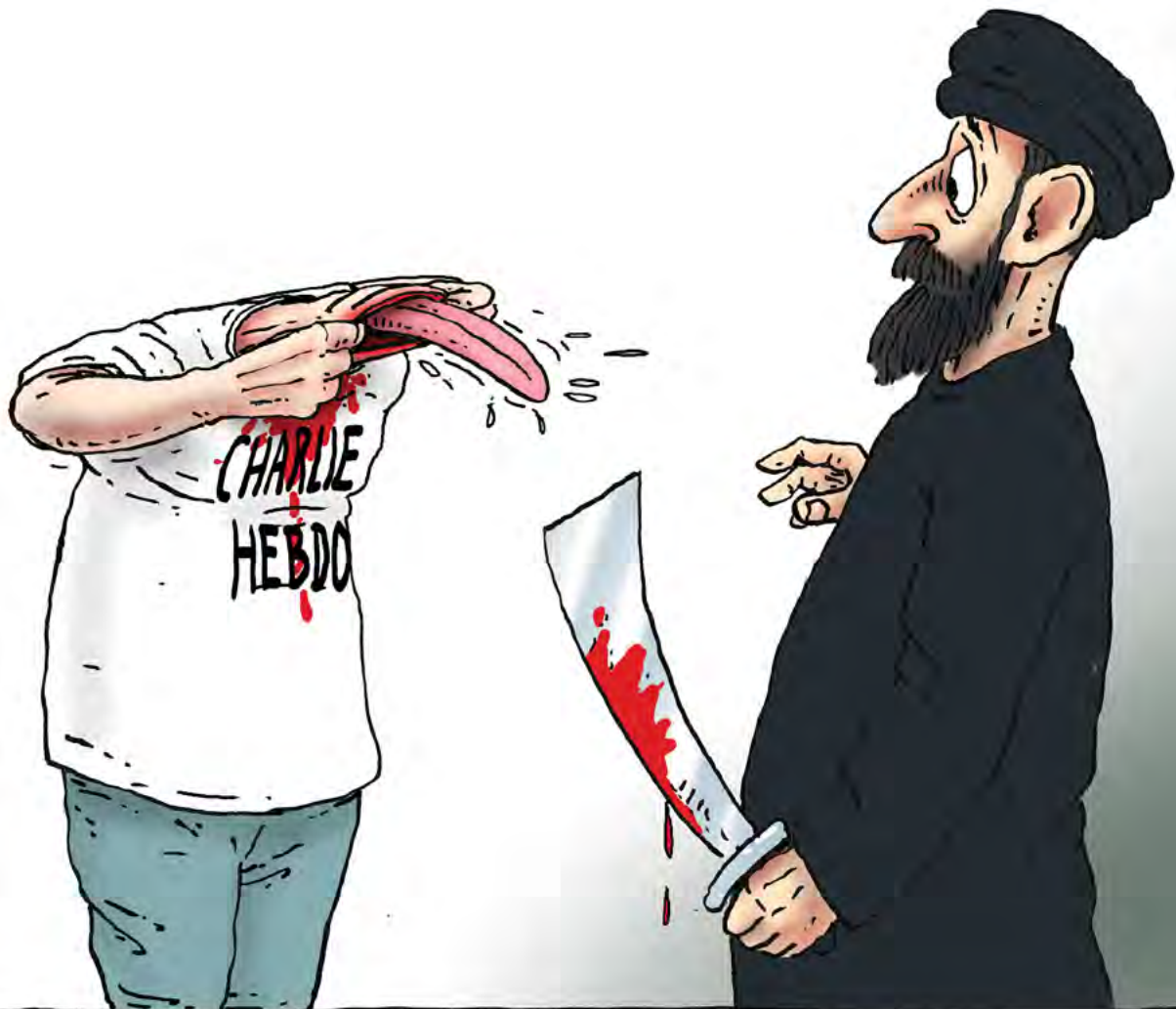
Voor welke prent kiezen
jongeren?

Lesmateriaal

POLITIEK EN VLUCHTELING

Spaghettipuzzel

EN DE WINNAAR IS...

ONSTERFELIJK

THEE, CUPCAKES & KINDERRECHTEN

Laat uw leerlingen op een originele en gezellige manier kennismaken met kinder- en mensenrechten tijdens de AmnesTeaTime!

In de periode van 20 november tot 20 december vindt op veel scholen voor basis- en voortgezet onderwijs weer een AmnesTeaTime plaats. Een informatief feestje in de klas met behulp van het gratis AmnesTeaTime-pakket vol thee, een kinderrechtenquiz, een speciale actie, kinderrechtenboekjes, recepten voor cupcakes en veel meer...!

Doe gratis mee met uw leerlingen en vraag het AmnesTeaTime-pakket aan op www.amnestyopschool.nl/teatime

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

AMNESTEATIME

PEACEKEEPERS

'Bij maatschappijbetrokkenheid hoort dat je leert samen te werken en te luisteren naar iemand met een andere mening zonder er direct op los te slaan, te meppen of er doorheen te schreeuwen', zei Paul Schnabel begin oktober in *Nieuwsuur*. De voorzitter van Platform Onderwijs2032

had het over burgerschapsvorming in de toekomst. Het moet de docent maatschappijleer bekend in de oren hebben geklonken. Bijna een jaar geleden zagen we hoe politieke spotprenten in Parijs tot dood en verderf leidden en hoe de emoties in rap tempo de Nederlandse klaslokalen bereikten. Wegkijken was geen optie. De docent maatschappijleer werd als *peacekeeper* ingezet, zoals Afshin Ellian de beroepsgroep elders in dit nummer omschrijft. Maar beschikken deze *peacekeepers* over voldoende middelen om de vrede te handhaven? We deden dat we dachten dat we moesten doen. We gingen met de leerlingen in gesprek, al dan niet op een socratische wijze. We probeerden de aanslag in een

bepaalde (sociologische) context te plaatsen. We spraken met collega's over opmerkingen van leerlingen. Nee, de gemiddelde docent maatschappijleer zal zich destijds niet handelingsverlegen hebben gevoeld. Toch knaagt er iets. Ging het overal even goed, en wanneer gaat het eigenlijk goed? Met de vluchtelingen-crisis blijkt eens te meer dat het gepolariseerde politieke debat ook nu weer het klaslokaal binnensluipt. We willen onze leerlingen best leren luisteren naar mensen met een andere mening, zoals Schnabel terecht van ons verwacht, maar pak dan ook de voortdurend door elkaar schreeuwende volwassen burgers ('dat is mijn mening!') die een voorbeeldfunctie hebben aan.

IVO PERTIJS

hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	11 VOX	18 ARMOEDE	26 LESMATERIAAL POLITIEK EN VLUCHTELING
4 WETENSCHAPPER/ COLUMNIST ELLIAN: ANGST LEIDT TOT WOEDE	12 DEBATTEREN	20 GEZIN ALS CONTEXT	28 RECENSIES
8 SOCRATISCH GESPREK	14 REFERENDUM	22 OMMUURD PALESTINA	30 NVLM
10 SPOTPRENTEN	17 WERKVLOER	24 LERARENOPLEIDERS	31 AANGENAAM

04

12

14

18

22

Afshin Ellian (foto: Annemee Sierma, Flickr)

INTERVIEW MET WETENSCHAPPER EN COLUMNIST AFSHIN ELLIAN

'ANGST LEIDT TOT VERBORGEN WOEDE'

Rechtsgeleerde, filosoof en *Elsevier*-columnist Afshin Ellian won eerder dit jaar de Pim Fortuynprijs voor zijn publicaties over de gewelddadige islam. Volgens de jury combineert Ellian zijn 'intellectuele bagage en moed met een bijzonder scherpe pen en oog voor de zorgwekkende realiteit'. *Maatschappij & Politiek* bezocht de Perzisch-Nederlandse denker op de Universiteit Leiden.

IVO PERTIJS

Maatschappijleer is een heel belangrijk vak', zegt Afshin Ellian nog voordat de voicerecorder aanstaat, 'Ik heb de indruk dat het goed en tolerant wordt gegeven. Je kunt maatschappijleer ook heel intolerant geven door leerlingen die anders denken geen ruimte voor een dialoog te bieden. Mijn particuliere ervaring, die ik niet voor heel Nederland kan generaliseren, is dat maatschappijleer echt heel goed wordt gegeven.' Ellian merkt op dat het vak steeds belangrijker wordt: 'Jullie zijn eigenlijk een beetje de *peacekeepers* aan het worden. Als er iets in Nederland of in de wereld gebeurt, dan komt dat bij jullie vak terecht. Ik heb het gevoel dat de rector van een school de docent maatschappijleer belt als er iets is gebeurd om te vragen hoe je de leerlingen moet managen.'

De vraag wordt regelmatig aan maatschappijleerdocenten gesteld. Misschien niet altijd door de rector, maar anders wel door collega's. Voor welke aanpak zou u kiezen na bijvoorbeeld een gewelddadig incident?

'Je moet vanuit de beginselen beginnen en niet vanuit het perspectief of de mening. De beginselen staan vast. Als je start met "het geweld wordt door de staat gemonopoliseerd", dan maakt het niet zoveel uit waarom burgers anderen geweld aandoen. Stel het beginsel voorop: het geweldsmonopolie ligt bij de staat. Ook dat is niet onbeperkt. De staat is immers aan regels gebonden. Dan kom je bij het volgende beginsel. Artikel 7 van de Grondwet, het Verdrag van de Verenigde Naties en het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens

en de fundamentele vrijheden (EVRM) garanderen de vrijheid van meningsuiting. Als je het met een mening van een ander oneens bent, dan is er de gang naar de rechter. Er is géén gang naar kalasjnikovs of handgranaten! Het lijkt zo evident, haast kinderlijk, maar ik ben bang dat heel veel mensen dit niet snappen.

Op het nieuws zag ik een arme docent tegenover een groep studenten staan, waarvan een deel van islamitische afkomst. De hele discussie begon verkeerd. De docent startte met vragen als "Wat vinden jullie?". Een deel van de leerlingen reageerde met "Geweld is verkeerd, maar ze hebben dit of dat gezegd". Dat *maar* kan natuurlijk niet. We hebben geen *maar*. Je mag ook geen vrouw mishandelen, omdat ze een hoofddoek draagt. "Ja, maar wat IS doet...". Als je dit soort redeneringen hanteert, dan moet er verdomd veel geweld in onze samenleving gaan worden gebruikt. Er zijn zoveel goede redenen om elkaar te mishandelen. Jeetje! De kern van onze beschaving ligt in het feit dat we de staat bepaalde bevoegdheden voor conflictbeslechting hebben gegeven. De staat kan optreden met geweld en anders hebben we de rechtelijke macht nog. Daarnaast hebben we afgesproken dat we de rechtmatigheid van overheidshandelingen toetsen. We kunnen de rechtmatigheid alleen maar toetsen als we vrijheid van meningsuiting hebben. Het korte-rokjes-argument is verschrikkelijk.'

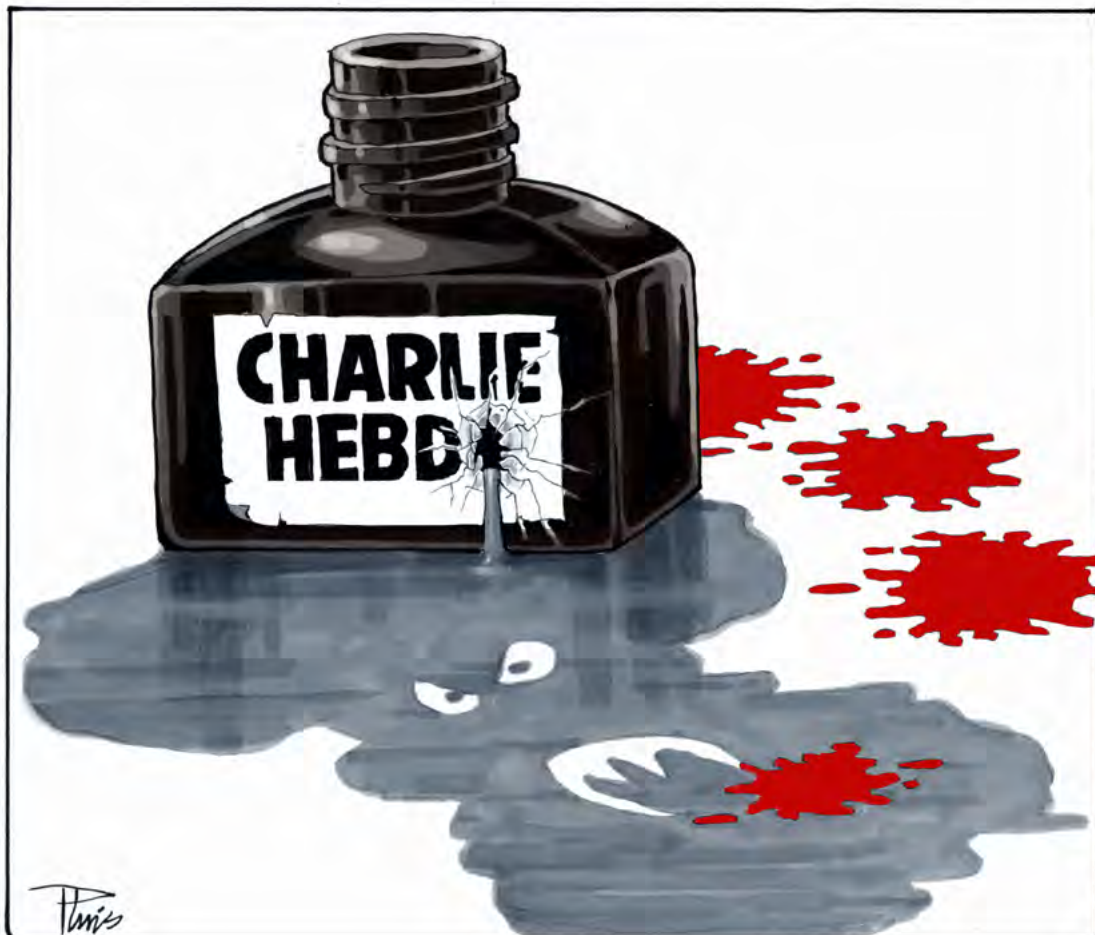
Toch klonk dit argument met enige regelmaat na de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo*.

'Ik was niet iemand die elke week *Charlie Hebdo* kocht. Ik vond de tekeningen over het algemeen zo lelijk; dit in tegenstelling tot de tekeningen van Kurt Wes-

tergaard, maar dat is een smaakkwestie. Ik vind Kurt Westergaard veel leuker. Dat betrek ik toch niet bij een moord-aanslag? Overigens zijn er heel veel processen tegen *Charlie Hebdo* gevoerd. Niet alleen door moslims, maar ook bankiers en presidenten spanden processen aan. Men vergeet het soms, maar *Charlie Hebdo* is gewoon een links blaadje van de linkse kerk.'

Het aantal spotprenten dat met de islam te maken had was beperkt.

'Dat klopt. De paus en de katholieke kerk stonden voorop, gevolgd door alle rechtse presidenten en de bankiers. Het was gewoon een Provo-blaadje. Ik heb even opgezocht hoe ayatollah Khomeini en de sjah van Perzië tijdens de Iraanse revolutie werden getekend. Die van de sjah was een heel geestige. Van Khomeini verschenen er aanvankelijk geen negatieve tekeningen, want links-Frankrijk zag hem als een man die het tegen de imperialisten opnam. Het duurde niet lang voordat homo's werden opgehangen en vrouwen werden onderdrukt. Vanaf dat moment plaatste *Charlie Hebdo* ook een aantal tekeningen van Khomeini. Overigens hebben Khomeini en zijn aanhangers nooit opgeroepen om de makers van deze spotprenten te doden. De hele wereld maakte cartoons tegen Khomeini. Dat laatste is van belang. Als we veilig willen zijn, dan moet iedereen dat soort tekeningen maken. Hoe meer mensen dat doen, des te normaler het wordt. Dan is het klaar. Dat zei ik al na de moord op Theo van Gogh. Als we moslims als aparte groep blijven behandelen, dan duurt het probleem voort. Het blijft een lastige kwestie. Daarom heb ik enorm veel begrip voor docenten maatschappijleer die voor zo'n klas staan.'

Plus

Heeft de ontwikkeling van meer grapjes en tekeningen maken sinds 2004 doorgezet?

'Nee, men was echt bang. Soms schrijf je lange, weloverwogen teksten met heel veel voetnoten die niemand leest, maar in 2004 schreef ik een stukje van driehonderd woorden dat vervolgens door de Fransen, Britten en Duitsers werd vertaald. Ik schreef dat iedereen grapjes moest maken en geen zelfcensuur moest toepassen. Dit is niet op te lossen met kopjes thee drinken. Daarmee bedoel ik niet dat iedereen in de bus opzettelijk grapjes moet maken. Ik heb het over professionals. Burgers kunnen niet op straat luidruchtig grapjes over elkaar gaan maken. Dat kan beledigend of discriminerend overkomen. Ik heb het over het publieke debat, over cartoonisten en cabaretiers. Zij hebben een functie. Veel cabaretiers zijn doodsbang om iets over de islam te zeggen. Je moet met een vergrootglas zoeken naar mensen die iets negatiefs over de islam durven te zeggen. Op een paar politici na, Geert Wilders en zijn vrienden, maar die worden streng bewaakt. In 2006 hadden

we de Deense cartoonaffaire waarbij zo'n tweehonderd mensen in de islamitische landen zijn omgekomen. Toen kwam *Fitna* dat rustiger werd ontvangen, maar uiteindelijk stond Geert Wilders op de lijst van Al-Qaeda. Dat is overigens waanzin. Ik heb zelfs fundamentalistische moslims horen zeggen dat *Fitna* een normale film is. Uiteindelijk is het gratis reclame voor Al-Qaeda. Is Al-Qaeda boos vanwege hun eigen beelden? Ik snap echt niet waarom *Fitna* een belediging voor radicale moslims is. Nou ja, die ene scene met de bom in de tulband van Mohammed dan, maar die tekening is niet door Wilders gemaakt, maar door Westergaard. Of denk aan de onrust nadat een dominee in de Verenigde Staten de Koran in brand wilde steken. Ik heb uitgezocht hoeveel boeken er in Amerika worden verbrand. Dat zijn er heel veel. Dan zetten ze een barbecue klaar en leggen er bijvoorbeeld de Bijbel op. Vanuit dat perspectief is het heel vreemd dat die dominee vanuit alle kanten werd aangevallen. Ik vind niet dat je boeken in brand moet steken. Dat doe je niet, dat is onbeschaafd. Het gaat mij echter om de

reacties op het verbranden van de Koran. Barack Obama belde om te voorkomen dat dit nog eens gebeurde. Hoe vaak wordt de Bijbel wel niet in brand gestoken? Kijk eens op YouTube. Het barst van de beelden van boekverbrandingen in Amerika.'

Hoe gaat u zelf met bedreigingen aan uw adres om?

'Bedreigingen vormen mijn biografie. Helaas kan niemand aan zijn eigen biografie ontsnappen. Toen ik in Iran woonde moest ik voor hetzelfde type mensen onderduiken en vluchten. Het begon eigenlijk allemaal met de Iraanse revolutie. De eerste moordfatwa voor een schrijver werd door Iran uitgevaardigd. Ik dacht dat ik er van verlost was op het moment dat ik in Nederland studeerde. Na 9/11 raakte ik bij de publieke discussie betrokken, omdat ik erg bezorgd was. Mijn zorg lijkt bewaarheid te zijn geworden. Velen namen mijn waarschuwingen in 2001 niet serieus nadat ik zei dat dit een heel gevaarlijke situatie was die zich ook in Europa zal voordoen. Twintig of dertig

moslims die zich aangesproken voelen door de radicale islam kunnen een enorme ellende veroorzaken. Ik was naïef. Het ging niet om twintig, dertig of honderd moslims, maar om duizenden in heel Europa. Het voelde als mijn verplichting om mij in de discussie te mengen. De bedreigingen zijn niet aangenaam en plezierig. Ik lever een deel van mijn vrijheid in. Ik kan niet overal lopen of optreden. Mensen die niet zo'n biografie hebben, bedenken zich misschien wel voordat zij de discussie aangaan. Ik ben ook niet verantwoordigd als iemand zegt bang te zijn. Als je niets over de islam wil zeggen, geef dan toe dat je bang bent. Ik denk dat alleen Youp van 't Hek dit eerlijk heeft toegegeven. Als dat zo is, dan heeft terreur gewerkt. Het heeft voldoende vrees gewekt onder de bevolking. Politici moeten zich afvragen of ze de samenleving voldoende hebben beveiligd. Na zo'n interview met Van 't Hek moet de minister zeggen: "Je hoeft het niet te doen, maar bang hoeft je niet te zijn, we zijn er voor je". Angst leidt tot verborgen woede. Dat is gevaarlijk. Het leidt tot electorale destructies of onevenwichtige woede-uitbarstingen. Daar ben ik bang voor. Elke woede-uitbarsting is irrationeel, maar deze is nog gevaarlijker."

Waarin schuilt dat gevaar?

"De meerderheid van de bevolking mag niet het gevoel krijgen dat ze in hun eigen land hun mening niet mogen uiten. Dat is heel gevaarlijk. Iedereen maakt zich zorgen over de minderheid, maar je moet je soms ook zorgen over de meerderheid maken. Je kunt niet van de meerderheid eisen dat ze in harmonie met minderheden leven als ze bang zijn voor die minderheden. Dat is onwenselijk. Dat moeten de minderheden ook snappen. Ze zijn nergens het slachtoffer van. Ze leven in een vrij land. Natuurlijk is er discriminatie, maar dat gebeurt overal. In Marokko ben je als Berber minder dan een ras-Arabier. In Iran wordt een Afghaan haast als *Untermensch* gezien. Discriminatie kom je overal tegen, maar in Nederland kom je, in vergelijking met andere landen, weinig discriminatie tegen. Je religie mag je hier ook beleven. Dat er nu wat onrust rond moskeeën is, komt door het internationale terrorisme. Als minderheid moet je je *happy* voelen. We hebben zelfs positieve discriminatie als beleid gehad! Dan moet je je als minderheid afvragen of de meerderheid het wel goed heeft. Mensen van Marokkaanse of Turkse komaf verwachten vaak dat de meerderheid zaken vanuit hun perspectief bekijkt, maar waarom niet andersom? De meerderheid is tot nog toe erg

tolerant geweest. In Marokko kun je niet aan de lopende band kathedraalen bouwen. In Saoedi-Arabië staat geen enkele kerk of synagoge. Je mag er zelfs geen Bijbel hebben. In de wijde omgeving van Mekka mag je als niet-moslim niet komen. Minderheden moeten een beetje realistisch zijn."

Welke rol spelen media als het om internationale conflicten gaat?

"Neem de bombardementen van Saoedi-Arabië op Jemen, eerder dit jaar. Historische monumenten zijn met de grond gelijk gemaakt. Het zijn wilde bombardementen. Het is een pure interventie. Hoeveel emoties heb je op straat gezien? Hoeveel boze Marokkanen? Er zijn duizenden onschuldigen om het leven gekomen. Zelfs ons *Journal* opent hier niet mee. Ik heb geen enkele sympathie voor de sjiiitische groepen daar. Mij gaat het om de solidariteit. Zelfs Europeanen hebben de houding van moslims overgenomen. Moslims zijn alleen maar boos als landgenoten of moslims door Joden, Europeanen of Amerikanen worden gedood. Die mogen niet doden. Deze verkeerde constructie die uit het islamitische denken komt is heel gevaarlijk. Europeanen en Amerikanen hebben het overgenomen. Als Israël op deze manier Palestijnen zou doden...

Waar is nu de SP? Waar is Harry van Bommel? Hier lopen twee dingen samen: Europees antisemitisme en islamitisch antisemitisme. Een deel van antisemitisme in Europa is links van aard. Het heeft historische roots die je in de negentiende eeuw al kon vinden. Ook in de Sovjet-Unie onder Stalin. Vaak wordt links als iets onschuldigs gezien. Links mag alles cultiveren. Wel vreemd, want honderd miljoen mensen zijn door linkse regimes om het leven gekomen. Links kan niet aanvaarden dat de onderdrukten, in hun termen, ook slecht kunnen zijn. Het is altijd de schuld van een ander. Feiten ondersteunen mijn volgende stelling: als in Tel Aviv de Perzen aan de macht waren geweest, dan was er geen haar meer van de Palestijnen over. Er was nooit een Palestijnse staat gekomen. Hetzelfde geldt als Saoedi-Arabië de macht had. Daarmee zeg ik niet dat er geen probleem is tussen de Israëli's en de Palestijnen. Ik zie het conflict wel. Ik ben ook voor het tweestatenconcept. Mij gaat het om de omgang met het conflict. Als je naar de kaart van het Midden-Oosten kijkt, is dit het minst belangrijke conflict. Het Palestijnse volk is het meest beschermde volk ter wereld. Waarom komen moslims niet de straat op voor de slachtoffers van IS? ♦

GELIJKHEID EN VRIJHEDEN

Eerder dit jaar verschenen er, mede onder redactie van Afshin Ellian, twee wetenschappelijke publicaties waarin de vrijheid centraal staat: *Freedom of Speech Under Attack* (Eleven International Publishing) en *De strijd van gelijkheid en vrijheid* (Boom Juridische Uitgevers). Voor het Engelstalige boek kijkt een groep van voornamelijk Nederlandse deskundigen vanuit diverse dimensies naar het fenomeen vrijheid van meningsuiting: van de Nederlandse geschiedenis van groepsdiscriminatie tot het fenomeen van de parlementaire immuniteit en extremistische uitlatingen in een religieuze context. Hoe benadert het Europese Hof voor de Rechten van de Mens de vrijheid van meningsuiting in de praktijk? Mag je in Nederland meer of minder zeggen dan in de buurlanden? Welke bekende en minder bekende incidenten deden zich in andere landen voor? De antwoorden op deze vragen bieden docenten extra handvatten voor in de klas.

Hetzelfde geldt voor *De strijd van gelijkheid en vrijheid*. Een voor docenten interessant hoofdstuk gaat over het boerkaverbod ('een handleiding voor het debat') waarin uiteenlopende argumenten worden besproken. Religie komt ook elders meer in het algemeen aan bod, bijvoorbeeld in relatie tot de verschillende vrijheden. Waarom bond de SGP uiteindelijk in en waarom is er zonder godsdienstvrijheid geen rechtsstaat, en hoe gingen we vroeger met vrijheden om? Het boek bevat tal van voorbeelden die het leven van docenten aanzienlijk kunnen vergemakkelijken.

INZICHT IN HET NIET-WETEN

Wat te doen met radicale meningen in de klas? Daarvoor kan de docent maatschappijleer het socratisch gesprek gebruiken. Een snelle manier die gemakkelijk is te leren en die handvatten geeft om leerlingen bij het oefenen met meningsvorming te begeleiden.

BARRY MAHONEY

Peter de Wit

Maandagmorgen het eerste uur, klas 3B zit klaar voor de les. Vandaag gaat het over de multiculturele samenleving, het onderdeel vooroordelen. Een les die om voorbeelden van vooroordelen vraagt en mijn leerlingen zijn meer dan bereid om die voorbeelden te geven. Na een aantal standaardvooroordelen komt een jongen uit de klas met de opmerking: 'Moslims zijn achterlijk, want ze onthoofden mensen. Dat is toch zo?'. De rest van de klas lacht of gooit er een schepje bovenop en ineens zijn we van het onderwerp vooroordelen beland bij het onderwerp islamofobie - of toch niet?

MENING

Het voorbeeld hierboven komt uit mijn eigen lespraktijk, maar er zijn natuurlijk vele voorbeelden te geven. Of het nu gaat om meningen over homo's, bewondering voor Syrië-gangers, sentimenten over gemengde etnische relaties of het neer-

kijken op mensen met een uitkering. Al deze meningen hebben tot doel om met meningsvorming en de ontwikkeling van een eigen identiteit te oefenen. De mening zelf zegt niet zoveel over de jongere in kwestie, behalve dan dat hij met meningsvorming oefent. De meeste meningen die docenten maatschappijleer in het klaslokaal horen zijn zogenaamde *geleende meningen*. Jongeren oefenen met het articuleren van hun eigen mening en lenen daarvoor de mening van ouders, vrienden en publieke figuren. Daarom moet de docent maatschappijleer achter de mening proberen te kijken zodat hij zijn leerlingen bij het oefenen kan begeleiden en de inhoud in eerste instantie te laten voor wat het is. De ideale manier om dat te doen is via het socratisch gesprek.

LUISTEREN

Het socratisch gesprek is gebaseerd op twee uitgangspunten. Het is geen discussie, maar een gezamenlijk filosofisch onderzoek naar *de waarheid*. Die waarheid bestaat waarschijnlijk niet,

maar toch moet worden getracht deze te vinden. Dat vraagt twee vaardigheden van de docent: luisteren zonder inhoud en vragen stellen zonder kennis. Het eerste betekent dat de docent niet luistert naar *wat* er wordt gezegd, maar dat hij luistert *dat* er iets wordt gezegd. Dit *iets* is een bewering ('Moslims zijn achterlijk'), een argument voor of tegen een bewering ('Want ze onthoofden mensen') of een vraag ('Dat is toch zo?'). U gaat niet in op de inhoud, maar reageert op het type uitspraak. Een bewering vraagt om verdere uitleg, door bijvoorbeeld de vraag; 'Hoe bedoel je dat precies?'. Een argumentatie vraagt om een koppeling van argumenten en bewering, door bijvoorbeeld de vraag; 'Dus ze zijn achterlijk omdat zij onthoofden?...' en de vraag wordt natuurlijk altijd beantwoord met een wedervraag, bijvoorbeeld: 'Wat is precies zo?'.
Vragen

Vragen

Dit sluit aan bij de tweede vaardigheid: het vragen stellen zonder kennis. De docent

heeft voor de duur van het gesprek geen kennis over het onderwerp, maar is alleen in staat om vragen te stellen die de leerlingen dwingen om nog eens over hun beweringen en argumenten na te denken. De leerlingen zullen na een aantal *onwetende* vragen waarschijnlijk verzuchten dat u hen niet snapt of dat u het niet snapt. Dan weet u dat het gesprek de goede kant op gaat. U gaat namelijk bij het socratisch gesprek uit van wat Socrates stelde: 'Het enige dat ik weet is dat ik niets weet'.

Uiteindelijk is het doel van het gesprek het vinden van een moment, of zelfs momenten, van *elenchus*; inzicht in het niet-weten. De leerlingen nemen deel aan het gesprek vanaf het moment dat er een bewering wordt gedaan waarvan de docent vindt dat deze aanleiding biedt om met meningsvorming te oefenen. Het gesprek is ten einde als de bel gaat of wanneer u ziet dat leerlingen vertwijfeld naar u staren. Op dat moment is namelijk de mening die zo radicaal leek verworden tot een mogelijk antwoord op een complex vraagstuk, maar is het voor de leerlingen niet meer helder dat het de enige mogelijkheid is. De waarheid is dan onderzocht en helaas weer niet gevonden. De leerling beseft dat hij iets dacht te weten, maar is daar nu niet meer zo zeker van. Hij doorziet dat hij minder weet dan hij dacht. Wanneer u leerlingen over de eerdere zekerheden ziet twijfelen, dan kunt u verder gaan met de les, want dan is er ruimte ontstaan om meerdere perspectieven te onderzoeken. Zo draagt het socratisch gesprek bij aan het creëren van denkruimte, wat voor docenten maatschappijleer natuurlijk pas het startpunt van de les is.

SOCRATISCHE GESPREK

Hieronder volgt een korte transcriptie van een socratisch gesprek. Kunt u de beweringen, argumenten en vragen van de leerlingen eruit halen?

Leerling A: Moslims zijn achterlijk, want ze onthoofden mensen.

Dat is toch zo?

Docent: Wat is precies zo?

Leerling A: Dat ze achterlijk zijn.

Docent: Wie?

Leerling A: De moslims, dat zeg ik toch net?

Docent: Waarom zijn moslims achterlijk?

Leerling A: Omdat ze mensen onthoofden en mooie steden ruïneren en ze in een ouwe gek geloven die helemaal niet bestaat.

Docent: Dus er zijn drie redenen waarom moslims achterlijk zijn. Kan iemand nog meer redenen bedenken?

Leerling B: Die vrouwen dragen een boerka, of zo, dat is toch niet normaal?

Docent: Waarom niet?

Leerling B: Nou, je kan ze dan helemaal niet zien, straks hebben ze een bom eronder.

Docent: Wanneer?

Leerling B: Huh, wat bedoelt u?

De laatste vraag van de docent is natuurlijk ook een beetje een grapje, maar u kunt daaraan ook zien dat de gespreksleider heel letterlijk op de woorden let; die worden bevraagd, want andere zaken kunnen niet worden bevraagd. Het zijn de woorden die de bewering en argumenten dragen en

die gezamenlijk kunnen worden onderzocht. In nevenstaand fragment zijn twee typen van het socratisch gesprek te herkennen, namelijk het één-op-één-onderzoek (eerste gedeelte) en het gezamenlijk onderzoek (*switch* naar andere leerlingen). Idealiter gaat de docent met de hele klas het gesprek aan, nog beter is het wanneer de klas met elkaar het gesprek aangaat. De start is echter vaak een eerste onderwerping van één leerling aan de vragen van de docent.

MOGELIJKE WAARHEID

In bovenstaande is ook te herkennen dat de docent op geen enkel moment stelt dat iets waar of onwaar is. Ook doet de docent in dit voorbeeld geen uitspraken over het al dan niet kwetsen van groepen mensen door de uitspraken van de leerlingen. Wat de docent wel doet, is alle uitspraken als mogelijke waarheid zien en daar vervolgens vragen over stellen. Op die manier krijgen de leerlingen niet te horen wat ze wel en niet mogen zeggen, maar worden ze gedwongen om verantwoordelijkheid te dragen voor alles wat ze zeggen en daarom mogen ze ook alles zeggen. Deze aanpak, in tegenstelling tot het verbieden van *verkeerde meningen*, leert leerlingen dat woorden niet gratis zijn, ze mogen altijd worden bevraagd. Bovendien krijgen de leerlingen de maximale ruimte om te oefenen met hun eigen mening en in hoeverre zij hun eigen en elkaars meningen toelaatbaar vinden. ♦

Barry Mahoney is lerarenopleider maatschappijleer aan de Hogeschool van Amsterdam.

Een volledig socratisch gesprek kent een andere opbouw, maar in dit artikel heeft de auteur een eerste handreiking willen bieden. U kunt het socratisch gesprek op de hierboven beschreven manier inzetten om leerlingen te begeleiden bij het oefenen met meningsvorming en tegelijkertijd ontzenuwt u daarmee de *radicale* opvattingen met behulp van de ervaring van *elenchus*. Mocht u meer willen weten over de socratische methode, kijk dan op onderstaande links of neem op 17 november deel aan de workshop 'Klassengesprek over radicale thema's' op de onderwijsconferentie *Voorkom radicalisering* in Amersfoort (Medilex).

- Praktische tips voor een volledig socratisch gesprek in de klas, door Kristof van Rossem: <https://socratischmethode.wordpress.com/onderwijs/socrates-in-je-klas/>
- Filmpje met uitleg en voorbeeld van een socratisch gesprek, door Miriam van Reijen: <https://www.youtube.com/watch?v=YhuEnHQ5zHg>
- Filmpje van Human over het leven van Socrates: <https://www.youtube.com/watch?v=DKwecwRae8c>

Socrates in gesprek

GEBRUIK VAN SPOTPRENTEN BIJ MAATSCHAPPIJLEER

HUMOR IN DE KLAS

Eind september won Joep Bertrams de Inktspotprijs. Begin volgend jaar beslissen scholieren welke cartoonist er met de Junior Inktspotprijs vandoor gaat

IVO PERTIJS

Mag je als cartoonist de spot drijven met heilige huisjes - of zaken die echt heilig zijn, voor sommigen', vraagt Paul Steenhuis van de cultuurredactie van *NRC Handelsblad* zich hardop af in het boek *Inktspot*. Het is een vraag die menig docent maatschappijleer zijn leerlingen krap een jaar geleden ook stelde. De formulering zal net wat anders zijn geweest, maar de boodschap dezelfde. Als je de geselecteerde spotprenten van het politieke jaar 2014-2015 bekijkt, dan proef je deze worsteling. Wordt de profeet Mohammed afgebeeld of is het een jihadist? Mag een cartoonist een politiek conflict zo inkleuren dat er weinig aan de verbeelding wordt overgelaten? Hoe subjectief mag/moet een cartoonist eigenlijk zijn? Spotprenten kunnen vanuit een politieke invalshoek worden bekeken, maar er zit (vrijwel) altijd een vleugje (of behoorlijke vleugjes) humor in. 'Cartoonisten bekijken de wereld namelijk waar mogelijk vanuit een vrolijke kant', merkt Niels Beugeling, directeur van het Permuseum, in het boek op.

CHARLIE HEBDO

De wereld vanuit een vrolijke kant bekijken viel na de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* niet mee. Kort na de gebeurtenissen in Parijs ontdekten de media dat de aanslag en de cartoons ook in de klaslokalen reuring veroorzaakten. Wisten de docenten wel hoe ze dit moesten aanpakken? Kon dat wel, een docent die een spotprent ophing waarop is te zien hoe een moslim een cartoonist zoent? De commotie toonde vooral aan hoe lastig het soms kan zijn om spotprenten en andere gevoelige kwesties in de klas te bespreken, vooral zo kort na een incident. Zijn docenten dan nu wel voldoende voorbereid? Tijdens een recente hoorzitting in de Tweede Kamer over het bespreken van gevoelige kwesties in de klas bleek dat er nog behoorlijk wat werk aan de winkel is. Het zijn immers niet alleen de bevoegde docenten maatschappijleer die dit soort gevoelige kwesties in de klas bespreken en zelfs onder die groep is er behoefte aan een uitwisseling van ervaringen.

JUNIOR INKTSPOTPRIJS

Het wekt geen verbazing dat Joep Bertrams met zijn spotprent over de aanslag op *Charlie Hebdo* (zie hiernaast) dit jaar de Inktspotprijs won, maar waar letten jongeren op? Om een antwoord op deze vraag te krijgen organiseert het Permuseum ook een Junior Inktspotprijs. De organisatoren, het Permuseum

en de Stichting Pers & Prent, willen met dit educatieve programma jongeren stimuleren om politieke tekeningen als volwaardige nieuwsbron te zien, laat Ineke Eisma van het Permuseum weten. Samen met de Stichting Nieuws in de Klas bereidt het Permuseum een uitgebreid lesprogramma voor dat eind november beschikbaar is. In het voorjaar van 2016 vindt de verkiezing van de Junior Inktspotprijs plaats. Het bijbehorende lespakket kan voor 60 euro via de website van het Permuseum worden besteld (www.persmuseum.nl). ♦

In deze *M&P* komt u naast de winnende spotprent van Joep Bertrams drie andere cartoons tegen. Deze spotprenten kwamen in aanmerking voor de Inktspotprijs en staan samen met vele andere cartoons in het boek *Inktspot* dat onlangs bij uitgeverij Bas Lubberhuizen verscheen. *M&P* geeft drie exemplaren van dit boek weg. Wilt u kans maken op een exemplaar, beantwoord dan de volgende vraag: in welke drie dagbladen stonden de spotprenten die op bladzijde 6, bladzijde 8 en bladzijde 26 zijn opgenomen? Stuur uw antwoord voor 19 november naar M&P@prodemos.nl.

VOX populi

'IN DE LESSEN MOET ER MEER AANDACHT VOOR DE VLUCHTELINGENKWESTIE ZIJN.'
LEERLINGEN VAN HAVO-4 VAN HET STANISLAS COLLEGE WESTPLANTSOEN IN DELFT

BAS BANNING

YASMIN (16):

EEN INZAMELINGSACTIE ZOU LEUK ZIJN

'We hebben het op school wel eens over vluchtelingen gehad en we kregen ook een beter beeld bij dit onderwerp, maar we hebben niet iets heel bijzonders gedaan. Het lijkt me wel leuk om een keer zo'n centrum te zien en ook met mensen te praten. Het zou wel leuk zijn als de school bijvoorbeeld inzamelingsacties kan organiseren, zoals pakketjes, cadeautjes voor kleine kinderen.'

JOHAN (17):

MEER WETEN WAT ER OM ONS HEEN GEBEURT

'Jawel, maar dan meer in de vorm van dat we meer weten wat er om ons heen gebeurt en dat we de oplossingen van de regering zelf te horen krijgen. Ik denk dat zelf iets doen meer iets is voor volwassenen, die daar wat meer aan kunnen doen. Wat we op school kunnen doen is een petitie maken of dat soort dingen.'

KOUROSH (17):

HET ZET JE MEER AAN HET DENKEN

'Ja, mensen moeten zich bewust zijn wat er in de wereld speelt. Want als je alles eenzijdig hoort, van bijvoorbeeld de media, dan ga je er ook heel anders over denken. Maar als je het ook bij maatschappijleer op school hoort, dan ben je altijd vrij om je mening te uiten en dan ga je zelf beter over de situatie en over oplossingen nadenken. Het zet je meer aan het denken als je het er met school over hebt, dan als je het alleen op televisie ziet. Het moet van mij niet, maar als de school een geldinzamelingsactie zou doen, dan zou ik dat echt goed vinden.'

DEMI (15):

ANDERE MENSEN DOEN AL IETS

'We hebben het er wel over in de lessen en ik vind het wel goed zo. Verder moet de school niets doen. Ik denk dat andere mensen dat al doen. Ik denk dat het overbodig is als wij dat doen.'

HET DEBATSEIZOEN IS WEER BEGONNEN

WAT, WAAR EN HOE?

Dit schooljaar staat er weer een aantal debatwedstrijden op het programma. Voor de meeste debatwedstrijden is het belangrijk om uw leerlingen op (zeer) korte termijn in te schrijven. Waarom zouden leerlingen eigenlijk debatteren?

DAAN VAN DER HOEK

FRITS BLOEMBERG OP WEG NAAR HET LAGERHUIS

'Op weg naar Het Lagerhuis is de grootste debatcompetitie van Nederland met landelijk meer dan 200 deelnemende scholen. Elk jaar gaat de VARA op zoek naar het beste debat- en spechtalent in Nederland. Verspreid over het land worden in januari en februari voorronden gespeeld. Zo wordt toegewerkt naar de televisiefinale op NPO 2 in het voorjaar. De winnaars van de landelijke finale winnen een unieke prijs: zij brengen met jongerenorganisatie HOPE XXL een bezoek aan de Verenigde Naties in New York. Tijdens de voorronde van *Op weg naar het Lagerhuis* worden verschillende wedstrijdonderdelen gespeeld. Zo spelen de teams van tien leerlingen, onder meer een 360-graden-debat, waarin ze afwisselend voor en tegen de stelling zijn, en nemen twee leerlingen het tegen elkaar op in een één-op-één-debat. Ook draagt een leerling van elke school een *V-rede* voor: een korte toespraak waarin de leerlingen hun visie op de toekomst presenteren.'

Meer informatie: www.ownhlagherhuis.nl. Neem voor vragen contact op met Het Debatbureau telefoon: 070 - 212 1904, e-mail: info@hetdebatbureau.nl.

STIJN VAN ERP DOCENT EN MEDEWERKER VAN DE STICHTING DISCUSSIËREN KUN JE LEREN

'Stichting Discussiëren Kun Je Leren (DKJL) helpt leraren en leerlingen in het voortgezet en basisonderwijs bij het onder de knie krijgen van hun discussievaardigheden. Met actuele thema's, zoals mediawijsheid, discriminatie, pesten en omgaan met geld worden leerlingen op een speelse wijze discussievaardigheden bijgebracht. De stichting zet in op meningsvorming. Discussiëren is zowel het doel als het middel. DKJL organiseert op verzoek debatlessen op maat. Leerlingen worden tijdens een debat gevraagd om elkaar en volwassenen te adviseren over een thema dat hen aangaat. Leerlingen gaan echt met elkaar in gesprek, vormen een oplossingsgerichte mening over het onderwerp en brengen op een uitdagende manier hun nieuwe vaardigheden in de praktijk. De *debatbattle* biedt de kans aan ouders, leerkrachten, beleidmakers en maatschappelijke organisaties om thema's onder de aandacht te brengen of inzicht in de opvattingen van jongeren te verkrijgen.'

Meer informatie: www.dkjl.nl, www.youtube.com/discussierenleren en www.facebook.com/St.DKJL.

DEBATTIPS VAN FRITS BLOEMBERG

Tip
1

Luister en reageer. In het dagelijkse leven laten mensen over het algemeen slecht zien dat ze de argumenten van iemand anders begrijpen. Wij laten ons echter sneller overtuigen wanneer iemand onze argumenten ontkracht, dan wanneer iemand een waterval aan eigen argumenten presenteert. Een goed debat is een debat waarin de deelnemers naar elkaar luisteren en dit ook laten zien.

Tip
2

Wees vooral jezelf en laat vooral zien dat je debatteren en spreken leuk vindt. De jury waardeert het als je wat van jezelf laat zien. Zij willen ook verrast worden. Er wordt dus niet van je verwacht dat je een debat uit de Tweede Kamer naspeelt. Dat je jong bent is juist een kracht.

Tip
3

Verras je tegenstander! Niets beter dan een argument dat niemand verwacht of een goede grap op het juiste moment. Originaliteit wordt vaak beloond.

ESTHER REUVER**NATIONAAL JEUGDDEBAT**

'Tijdens het Provinciaal Jeugddebate krijgen alle jongeren van de middelbare school de kans om hun ideeën over provinciale onderwerpen aan provinciale politici te presenteren. Samen met jonge getrainde oud-deelnemers (procesbegeleiders) maken ze in de ochtend een voorstel rond een actueel onderwerp. In deze voorbereiding wordt een methodiek gebruikt waarbij alle jongeren de mogelijkheid krijgen om iets in te brengen. Samenwerken, luisteren en creativiteit staan hierbij centraal. In de middag komen de presentatoren en debaters aan bod, wordt over het voorstel gedebatteerd en nemen politici (waar mogelijk) delen uit de voorstellen mee in hun beleid. Aan het eind van de dag wordt een aantal jongeren geselecteerd die na een uitgebreider traject hun nationale plannen in de Tweede Kamer mogen delen. Bij het Nationaal Jeugddebate proberen we de sterke punten van alle diverse deelnemers aan te spreken, dat is de kracht van dit project.'

Meer informatie: www.jeugddebate.nl.

JESSE REUKEN**DEELNEMER LAATSTE EDITIE NATIONAAL JEUGDDEBAT**

'Ik kende de Nationale Jeugdraad (NJR) en het Nationaal Jeugddebate niet voordat mijn docent maatschappijleer mij vroeg hieraan deel te nemen. Ik ben met een *open mind* naar de provinciale voorronde van het Nationaal Jeugddebate gegaan. We werkten aan een voorstel om dit vervolgens met onze fractie tegenover een aantal Statenleden te verdedigen. Er werd erg gehamerd op samenwerking en presentatietechnieken. Ons voorstel werd opgepakt en we werden uitgenodigd voor een gesprek op het provinciehuis. Tussendoor heb ik ook nog meegedaan aan de voorronde van *Het Lagerhuis* - dat vond ik echt heel gaaf. Er hing echt een competitiefteer. Bij Het Nationaal Jeugddebate ben je meer op zoek naar oplossingen: hoe zet ik mijn verhaal in een korte tijd het best neer, bij *Het Lagerhuis* gaat het meer om hoe je op de juiste manier een argument geeft. Toen ik vanuit de provinciale voorronde van het NJD werd geselecteerd volgde een aantal trainingsweekenden. Na het eerste kennismakingsweekend hielden we ons in het tweede voorbereidingsweekend bezig met ons onderwerp: milieu en duurzaamheid. We keken ook naar de taakverdeling: de analisten (die de argumenten bedenken), de secretarissen (die op de juiste momenten de argumenten doorgeven), de woordvoerders (die met de bewindslieden in debate gaan) en de presentatoren (die in het begin het idee presenteren en bij het maken van de argumenten helpen). Op deze wijze kom je ook achter je talenten en weet je ook duidelijk waarom je iets doet. In de Tweede Kamer was het super leuk, wel heel spannend, maar we waren goed voorbereid.'

SANNE SCHOLING**PROJECTLEIDER LANDELIJKE DEBATOERNOOIEN VAN DE STICHTING NEDERLANDS DEBATE INSTITUUT**

'Komend schooljaar vaardigheden opdoen voor het vakkundig begeleiden van een debate in de klas? Neem samen met uw leerlingen deel aan een van onze activiteiten, zoals het VMBO Debattoernooi op 11 maart 2016. Via de debatemethode denken jongeren spelenderwijs en actief na over maatschappelijke onderwerpen, terwijl ze tegelijkertijd kritisch naar hun eigen aannamen leren kijken. Een paar vmbo-classes kan komend jaar kosteloos een training worden aangeboden.'

Neem voor meer informatie contact op met Sanne Scholing, telefoon 035 625 2050, e-mail: scholing@debatinstituut.nl of ga naar www.schooldebatteren.nl. ♦

Jesse Reuken in de Tweede Kamer (foto: Nationaal Jeugddebate)

Foto: Stg. DKJL

PIMP JE DEBATEVOORBEREIDING!

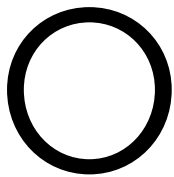
Als docent maatschappijleer heb je de neiging om bij een debate vooral op de inhoud te letten. Kloppen de feiten en cijfers? Kun je dit wel zo formuleren? Waar heb je de informatie vandaan? Diezelfde docent weet ook dat het bij een debate niet alleen op de inhoud aankomt. Volgens de oude Grieken konden pleiters en politici gebruikmaken van drie middelen: *logos* (argumentatie), *pathos* (emotie) en *ethos* (persoonlijkheid). Deze middelen kunnen goed met de leerlingen worden geoefend. Bij een debate kan men niet om taal heen. Neem leerlingen eens mee op een retorische reis waarbij leerlingen zich bewust worden van hun woordkeuze. Daarbij is het onlangs verschenen *Groot retorsch woordenboek* (Uitgeverij Vantilt, 2015) een aanrader. Het bevat talloze stijlfiguren waarvan een deel in een debate kan worden gebruikt. Als met leerlingen een debate wordt geanalyseerd, dan kan men ze afleidingsmanoeuvres laten herkennen. Lukt het scholieren echter ook om zelf van een *red herring* gebruik te maken? Ga eens met leerlingen in gesprek over dysfemisme. Mogen ze plat taalgebruik inzetten om hun standpunt te versterken? Laat leerlingen hun betoog in elk geval recapituleren. Ongetwijfeld weten ze te vertellen waarom dat handig is. Met het *Groot retorsch woordenboek* in de hand wordt de debatevoorbereiding nog leuker. IP

INTERVIEW MET MEDE-INITIATIEFNEMER REFERENDUM BART NIJMAN

'WIJ ZIJN HET VERVELENDE JONGETJE VAN DE KLAS'

'Red de democratie', zo luidt de slogan van GeenPeil op de website. Het is een initiatief van GeenStijl om een referendum aan te vragen, zodat Nederlanders zelf kunnen kiezen of zij het eens zijn met het associatieverdrag dat de Europese Unie in 2014 met Oekraïne tekende.

VERA BOONMAN

Op 1 januari 2016 wordt het Associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne van kracht. Althans, dat is de bedoeling. Het verdrag moet leiden tot een vrijhandelsakkoord en verdere samenwerking tussen de Europese Unie en Oekraïne. Het zorgde eerder al voor spanningen met Rusland dat niet wil dat Oekraïne zich vooral op de Europese Unie richt. In 2013 zag de toenmalige president Viktor Janoekovitsj af van het tekenen van het verdrag. Dit leidde tot felle protesten en het aftreden van de pro-Russische president. In 2014 tekende de nieuwe president, Petro Porosjenko, het akkoord alsnog. GeenPeil wil een referendum over het associatieverdrag. Hiervoor hadden zij 300.000 handtekeningen nodig. Uiteindelijk haalde GeenPeil ruim 450.000 handtekeningen op. Bart Nijman, die bij GeenStijl onder het pseudoniem Van Rossum schrijft, vertelt.

De slogan van GeenPeil is: 'Red de democratie'. Moet die dan worden gered?

Bart Nijman: 'Dat is een slogan die dik is aangezet. De achterliggende gedachte is dat de Europese Unie grote ingrijpende vooruitgangen maakt, waar wij vervolgens niets over kunnen zeggen. De gevolgen zijn enorm, zoals de Griekse eurocrisis onderstreept. Het associatieverdrag is zonder veel kritiek door Eerste en Tweede Kamer gegaan, terwijl wij meer aandacht willen voor hoe Europa regeert en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn.'

Hoe is het initiatief ontstaan?

'Per 1 juli is de Referendumwet van kracht. Eén week daarna werd het verdrag getekend en dat viel onder die wet. Iemand wees ons erop dat we deze wet ter discussie konden stellen en we besloten dat te doen, om zo voor meer debat en discussie te zorgen.'

Wat kunnen maatschappijleerdocenten hiervan leren?

'Mijn eigen ervaring is dat alles wat Europa doet, als vanzelfsprekend wordt geacht. De Europese Unie bestaat, dat is een feit. Zij zorgt voor vrede en welvaart door internationale samenwerking. Alleen wil de Europese Unie steeds meer uitbreiden en die uitbreidingsdriften brengen groeipijnen met zich mee. De euro was misschien niet het beste idee dat zij ooit heeft gehad, maar onderwijsboeken gaan er toch al snel van uit dat dat allemaal klopt.

We kunnen veel kritischer zijn als we langer over dit soort beslissingen kunnen nadenken. Toen de euro werd doorgevoerd hadden we dat maar te slikken, terwijl niemand keek of de mensen dat wel zagen zitten. Nu staan we voor een voldongen feit: rijkere landen moeten in lengte der dagen aan de mindere landen betalen. Als wij een democratisch signaal in leven willen houden moet de burger erbij worden betrokken.'

Waarom is dat referendum voor jullie zo belangrijk?

'We maken hiervan gebruik, zodat er meer discussie komt over de ondemocratische neigingen van de Europese Unie.'

Marianne Thieme (PvdD)

“Dit verdrag is geen thema van links of rechts. Iedereen met een gezond verstand kan zien dat dit een heel slecht plan is.”

Bron: www.geenpeil.nl

Ik vind het geen democratie, tot op het beangstigende af zelfs. In hoeverre kunnen wij onze eigen soevereiniteit aan Europa afdragen, terwijl in Nederland maar 30 procent van de kiezers op de Europese verkiezingen afkomt?

Is dat niet onze eigen schuld?

‘Europarlementariërs staan graag in de schaduw, zodat ze hun eigen gang kunnen gaan. Zij zijn niet representatief voor het volk waarvoor ze zouden moeten staan. De VVD kun je rechtstreeks afrekenen op wat ze doen, maar wat Europese Unie de hele dag doet, daar is geen aandacht voor. Dat komt mede omdat het zo saai, ver weg en ondoorzichtig is.’

Op GeenStijl staat dat de Europese Unie in het verdrag bescherming belooft van de soevereiniteit van Oekraïne, terwijl het land in burgeroorlog met Rusland is verwickeld.

‘De onderhandelingen voor dit verdrag lopen al heel lang. Oekraïne had er wel oren naar, maar er ontstonden spanningen tussen Kiev en Moskou. Rusland beschouwt Oekraïne deels als eigendom. De president had in 2013 niet getekend omdat er vanuit Rusland sancties zouden worden opgelegd. Mensen die voor Europa waren, gingen protesteren. Uiteindelijk werd het verdrag alsnog aangenomen, terwijl aan de oostkant een gewelddadige, door Rusland gesteunde opstand uitbrak. Het is moeilijk om die ontwikkelingen los van elkaar te zien. Hadden we Oekraïne misschien meer op zijn beloop moeten laten gaan of Rusland erbij moeten betrekken? Daar is niet over

nagedacht, terwijl de Europese Unie ervan uitgaat dat zij alles goed doet. Vervolgens is vorig jaar de MH17 neergestort. Er ligt daar een verantwoordelijkheid. In hoeverre heeft de Europese Unie hieraan bijgedragen? Kunnen we mensen hiervoor politiek tot de orde roepen? Europa roept dat zij er niets aan kan doen en dat het Poetins schuld is, maar Europa is ook niet netjes geweest.’

Wat is uw ultieme doel?

‘Natuurlijk willen we het referendum halen, zodat een debat en discussie kan worden gevoerd. Als we het niet halen, hebben we alsnog een signaal afgegeven. Dan hebben we in elk geval mensen de kans gegeven om mee te doen, in plaats van alleen maar te zeggen dat alles stinkt.

Het is ook heel gemakkelijk om cynisch over dingen te zijn en te roepen dat alles kut is, maar een referendum zie ik als een poging van een constructieve bijdrage van een democratie waarin je altijd moet kunnen discussiëren. “Democratie bestaat bij de gratie van onenigheid”, zegt mijn vriendin altijd. Dat is wat GeenStijl doet: debat uitlokken door op onenigheid te wijzen. Ik vind het dan ook leuk om het debat en de discussie nogal scherp te voeren. In Nederland is dat nogal lauw, er is net iets te weinig journalistiek die scherp naar de zaken kijkt. Wij zijn het vervelende jongetje van de klas met een gemener uithaal, maar hierdoor reageren de mensen wel.’ ♦

PRIJSVRAAG

Voor lezers van *M&P* hebben wij een speciale actie. Weet u het antwoord op deze vraag:

Hoe vaak komt het woord 'democratie' voor in de Nederlandse Grondwet?

stuur dan een mail naar: M&P@prodemos.nl.

Vijf winnaars ontvangen de *Politieke Scheurkalender 2016*.

(advertentie)

DOCENTENDAG 2016
MAATSCHAPPIJLEER

SAVE THE DATE

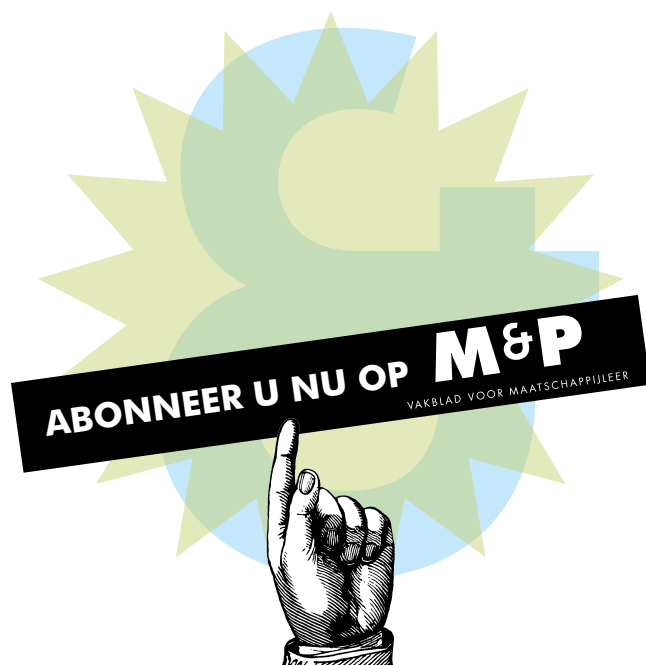
DONDERDAG 28 JANUARI 2016
Avondprogramma Docentendag
Oude Zaal Tweede Kamer, Den Haag

VRIJDAG 29 JANUARI 2016
Docentendag Maatschappijleer
ProDemos Den Haag

De inschrijving voor het Avondprogramma en de Docentendag opent op dinsdag 1 december 2015. Er is plaats voor maximaal 400 docenten.

Meer informatie over de invulling van het programma vindt u vanaf eind november op www.prodemos.nl/docentendag

ProDemos Huis voor democratie en rechtsstaat

**VOOR DOCENTEN
MAATSCHAPPIJLEER
DIE WILLEN WETEN
WAT ER SPEELT**

www.maatschappijenpolitiek.nl

DE WERKVLOER

VLUCHTELINGEN WELKOM

Als het aan mijn leerlingen ligt mogen veel vluchtelingen naar Nederland komen. Er gaat sinds het begin van het schooljaar vrijwel geen les voorbij of we hebben het erover. Vind ik mijn leerlingen soms wat weinig betrokken bij de toestand in de wereld, deze weken is dat zeker niet het geval. Wellicht heeft de zeer aangrijpende en op Facebook veel gedeelde foto van de driejarige dode peuter op het strand van Turkije daaraan bijgedragen. Foto's zeggen vaak meer dan woorden, zo bleek ook maar weer eens uit de veranderende publieke opinie omtrent het thema vluchtelingen in de dagen na de foto.

GEZELLIG

De discussie in mijn lessen gaat dus niet over de vraag of ze mogen komen. De discussie gaat over de vraag waar ze moeten worden gehuisvest. Enige NIMBY-argumentatie is mijn leerlingen daarbij niet vreemd. Amsterdam is best al vol, maar in Limburg kunnen ze prima wonen. Ook brengen leerlingen artikelen en berichten mee die gaan over studenten, die samen met vluchtelingen in studentenhuizen wonen. Best gezellig toch? Of over mensen die een vluchteling in huis nemen. Ook een goed idee, alleen liever niet in hun eigen huis. Voor een paar dagen willen ze er trouwens nog wel over nadenken, maar langer dan dat vinden ze dat een te grote inbreuk op hun privacy.

Dit klinkt alsof het allemaal verwende kinderen zijn en tot op zekere hoogte is dat natuurlijk ook zo. De meeste leerlingen komen uit keurige gezinnen in Amsterdam-Zuid. Een Syrische vluchteling is letterlijk en figuurlijk ver weg. Toch ben ik enthousiast over hun betrokkenheid. De meeste leerlingen die ik hierover spreek zijn 15, 16 jaar oud. Hoe betrokken met de toestand in de wereld was ik op die leeftijd?

BETROKKEN

Inmiddels al weer jaren geleden las ik het onderzoek *De grenzeloze generatie* van Frits Spangenberg en Martijn Lampert. Uit het onderzoek bleek dat de huidige generatie, als gevolg van een grenzeloze opvoeding die ze hebben genoten, egoïstisch is en weinig geïnteresseerd in anderen. Solidariteit is niet hip. Nog altijd is me niet duidelijk hoe het onderzoek, dat een periode van 25 jaar en meerdere generaties beslaat, precies is uitgevoerd. Is er aan volwassenen gevraagd hoe het nu met hun maatschappelijke betrokkenheid staat of is ze gevraagd hoe het vroeger met hun betrokkenheid was gesteld? In beide gevallen is er een te verwachten verschil met de huidige generatie jongeren. Immers, terugkijkend dicht ik mezelf waarschijnlijk een grotere betrokkenheid toe dan ik had en mijn betrokkenheid is toegenomen sinds ik de middelbare school heb verlaten. Al zou je dat laatste niet van iedereen zeggen als je sommige volwassenen vluchtelingen standaard als gelukzoekers hoort aanduiden.

Nu ben ik er helemaal niet op uit om een soort klonen van mijn leerlingen te maken die overal de juiste opvattingen over hebben, namelijk de mijne. Dat is niet mijn taak. Mijn taak is om ze te laten zien wat er gaande is in de wereld en om ze daar kritisch over te laten nadenken. Toch ben ik, zoals gezegd, blij met mijn leerlingen, die deze weken hun betrokkenheid tonen bij de vluchtelingen die op dit moment Europa binnenstromen. Wat een mooi vak geef ik toch. ♦

Anique ter Welle

IN GESPREK MET FOTOGRAAF JAN BANNING OVER ARMOEDE

EEN LEDLAMPJE EN DRIE AAN ELKAAR GEKNUTSELDE BATTERIJEN

Op 25 september verscheen het boek *Het gezicht van de armoede* van schrijver Dick Wittenberg en fotograaf Jan Banning. In het boek wordt verslag gedaan van het wel en wee van het gehucht Dickisoni in Malawi. *M&P* interviewde Jan Banning over armoede.

DOUWE VAN DOMSELAAR

Als armoede een mens met een gezicht zou zijn en armoede zou in de spiegel kijken, wat ziet armoede dan?

Jan Banning: 'Eerlijk gezegd denk ik, dat als ik dat aan de bewoners van Dickisoni aflees, dat zij niets bijzonders zouden zien. Zij hebben weinig idee van wat er buiten hun eigen directe omgeving bestaat. Iedereen leeft in een vergelijkbare situatie. Dus wat ze in de spiegel zien vinden ze volstrekt normaal. Tijdens een avondmaaltijd met het dorps hoofd en de tolk vroeg ik welk beeld zij van Europa hebben? Het dorps hoofd had geen enkel beeld, nul. De tolk iets meer: "As ik aan Europa denk, dan denk ik aan mensen die het vreselijk druk hebben met het verbeteren van hun leven".

We zaten aan tafel en op de tafel stond een lampje. Die lamp scheen een kant op: als je aan het ene deel van de tafel zat dan werd je verblind, terwijl het andere deel van de tafel nog steeds half in het duister zat. Ik bevestigde op een gegeven moment de lamp aan het plafond, zodat iedereen in het licht zat. Reactie van de tolk: "Zie je wel! Altijd bezig om de toestand te verbeteren!".

Ze kunnen zich nauwelijks een ander leven voorstellen dan dit. Zo vroegen ze Dick en mij op een middag of het bij ons ook zo koud kan worden. Het wordt daar op zijn koudst circa 5 graden. Toen wij vertelden dat het bij ons veel kouder wordt, wilden ze ook weten hoe wij dan onze hutten verwarmen. Ik heb toen uitgelegd dat wij niet in een hut

maar in een stenen huis wonen. Met een stokje heb in het zand een cv-systeem geschetst. Dat vonden ze erg vermakelijk. Zij gebruikten daar gewoon normale dekens voor en geen ingewikkelde machine.

Voor hen is rijkdom een koe hebben. "Jullie zijn toch rijk?", vroegen ze aan ons, "Hoeveel koeien hebben jullie dan?". Ons antwoord dat wij geen boeren zijn en het overgrote deel van de mensen in Nederland ook niet, vonden ze al heel raar. Zij kennen in het dorp geen enkel ambacht anders dan dat van boer. Toen wij vertelden dat er in Nederland wel

boeren met honderden koeien zijn konden ze het bijna niet geloven. Hoe kunnen ze die dan allemaal melken? In het zand tekende ik een melkmachine. Het dorps hoofd en de tolk lachten wederom hartelijk: het idee van melken met een machine was voor hen ongelofelijk en onvoorstelbaar. Ze konden zich er geen enkel beeld bij maken, maar deze mensen komen dan ook nooit buiten hun eigen dorp of regio. Het iets grotere dorp verderop met enkele winkels is voor hen de horizon van het bestaan. Terugkomend op die spiegel: ze zien nooit iets anders dan wat ze om zich heen zien.'

Foto's: Jan Banning

Armoede is daar dus een lastig begrip omdat iedereen zo ongeveer hetzelfde bezit, hetzelfde doet en ze in zekere zin niet beter weten. Toch zijn er binnen het dorp verschillen, hoe klein ook.

'Heel simpel. Als je hebt wat je nodig hebt, ben je niet arm. Dat is dus tijd- en plaatsgebonden. Neem ons eigen land. Wij hebben geen wifi nodig om te overleven, maar je zou je kinderen niet zonder internet opvoeden. Dan kunnen ze niet meer meedoen in de maatschappij. De definitie van armoede en rijkdom is dus plaats- en vooral ook tijdgebonden, en die perceptie verschuift! Per generatie verschilt dat bij ons, maar ook bij de bewoners van Dickisoni. Wij vroegen een van de oude dames wat zij voor de volgende generatie wenste. Een school voor de kleinkinderen, een golfplaten dak en geen honger. Een heel bescheiden wensenlijstje. Honger is daar echt nog een issue. Ook al zijn er de laatste tien jaar in Dickisoni geen mensen van de honger omgekomen, in een zeer recent verleden was dat nog wel het geval.'

U bent driemaal in Dickisoni geweest. U heeft daar ook veel ellende gezien, zeker de eerste keer dat u daar was. Kunnen de bewoners die ellende van zich af zetten en toch nog ruimte voor iets leuks vrijmaken?

'Dat klinkt bizar, maar dat kunnen ze. Grapjes, stoeien, kletsen. Natuurlijk is dat ondoenlijk in perioden van echte hongersnood wanneer ze in hun hut liggen, geen energie gebruiken en creperen, maar in iets betere tijden is er toch ook lol; ook, en dat vond ik onthutsend,

als de toekomst er niet goed uit ziet. Een dramatische misoogst leidt op termijn tot honger. Ze kunnen het gewoon uittellen. Zoveel zakken maïsmeel is nog zoveel weken voedsel. Daarna houdt het op, maar vandaag is vandaag. Zwaar leven en toch dansen. Hun levenskracht is enorm.'

Hoe gaat iets leuks doen dan? Wat doen ze dan?

'Vrouwen staan voor dag en dauw op. Ze maken schoon en warmen water op. Dan staan de kinderen en de man op en komt iedereen in actie. Het stukje land moet worden bewerkt, kleding hersteld en kinderen moeten eventueel naar school. Er moet hout worden gesprokeld en eten bereid. Na een lange dag valt om ongeveer zes uur de duisternis in. Dan komen de *zaklantaarns* tevoorschijn. Menigeen heeft ergens een ledlampje op de kop getikt en drie batterijen aan elkaar geprutst. Een draadje naar het lampje en je hebt een beetje licht. Dan kunnen ze iets zien. Als mensen met ons of met elkaar kwamen praten dan werd het vaak gezellig. Dat was ontspanning. Maar om een uur of acht gaat toch iedereen naar zijn eigen hut.'

Binnen dit arme dorp is nauwelijks sprake van diefstal. Hoe kan dat?

'Het is een hele kleine gemeenschap. Diefstal valt op: we missen een koe en jij hebt er opeens een. Ze weten heel goed welke koe en welke geit van hen is. Wat iedereen bezit is niet te verbergen. Op geld na. Geld moet je wel verstoppen. Dat is niet persoonlijk te maken. Diefstal van buitenaf kan echter wel. De laatste

keer dat ik in Dickisoni was waren er in het dorp ook enkele honden. Niet om te aaien, maar om een heel functionele reden: bezit = beschermen, beschermen = hond.'

Als iedereen van elkaar weet wat de staat van armoede en honger is, bestaat er dan ook zoiets als solidariteit? Hoe is de rol van de kinderen? Dat is toch het pensioenplan van de Afrikaner?

'Mijn indruk is dat ze zeker van elkaar zien hoe arm ze zijn, maar voor alles geldt toch: eigen gezin eerst - uitzonderingen daargelaten. Een oudere dame hielp een jonge moeder met een tweeling omdat zij het alleen niet aankon. Daar stond tegenover dat de familie van die jonge vrouw de oudere vrouw weer wat hielp. Pas toen het in het dorp wat beter ging, kwam er meer oog voor de hulp aan anderen. Hulp van de eigen kinderen, als deze op zichzelf woonden (soms ook in een ander dorp), was er maar ten dele. Dat vond ik wel onthutsend. Hoe dat zit is lastig in te schatten. Ik denk dat die kinderen toch denken: "Ik heb niet zoveel, dus laat ik maar eerst voor mijn eigen kinderen zorgen". Soms hangt het ook samen met chemie. Hoe gaat het gezin met elkaar om. Als het gezin niet goed samenleeft dan wordt het voor die kinderen ook lastiger als ze groot zijn.'

Ze hebben al niet veel, maar zijn er onder die schamele bezittingen dingen die ze echt niet willen uitlenen, waar ze echt niet zonder kunnen?

'Uitlenen van spullen doe je wel, maar niet je hak. Die hak is heel belangrijk. Zonder hak ben je tot de hongersnood veroordeeld omdat je dan je land niet kunt bewerken. Die hak is echt heilig. Die kun je ook niet zelf maken. Die moet je in een nabij gelegen marktplaatsje kopen. Niemand in het dorp doet iets anders dan boeren (er is geen smid of timmerman), dus de hak wordt van buiten gehaald en mag niet kapotgaan of worden uitgeleend.'

Wij kunnen ons geen voorstelling van echte armoede maken. Wat vertel ik mijn maatschappijleerklas?

'Armoede is de normale staat van de mens. Niet zolang geleden waren onze voorouders ook arm. In Drenthe woonden mensen nog tot in de jaren dertig in plaggenhutten. Armoede is de normale toestand van de wereld, dus wij wijken af. Prijs jezelf gelukkig, want je leeft heel ongebruikelijk.' ♦

Een recensie van het boek Het gezicht van armoede vindt u op pagina 29.

HET GEZIN ALS CONTEXT VOOR MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

WIE IS DE FAMILIE DOORSNEE?

In het nieuwe havo-examenprogramma voor maatschappijwetenschappen wordt het hoofdconcept Vorming toegepast op de context Samenlevingsvormen. Het symposium *Wie is de familie Doorsnee?* liet zien dat op deze context meer hoofd- en kernconcepten kunnen worden toegepast.

COEN GELINCK & LIEKE MEIJS

Het symposium *Wie is de familie Doorsnee?*, dat 10 september jongstleden door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) werd georganiseerd, ging in op de diversiteit en complexiteit van samengestelde gezinnen in Nederland. In de syllabus voor maatschappijwetenschappen worden deze samengestelde gezinnen niet met naam en toenaam genoemd, maar dit type gezin komt tegenwoordig veel vaker voor dan tien jaar geleden. Van alle mannen die samen met hun partner een gezin hebben, woonde in 2013 7 procent met één of meer stiefkinderen. In 2003 was dat nog 4 procent. Vrouwen wonen veel minder vaak samen met stiefkinderen: dat percentage steeg van 1 procent in 2003 naar 2 procent in 2013. Deze gezinnen vormen een rijke context om niet alleen op Vorming toe te passen, maar ook op de drie andere hoofdconcepten (Verhouding, Binding en Verandering). Aan het eind van het symposium werd dit expliciet gedaan door Pearl Dykstra, hoogleraar Empirische sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Voor veel leerlingen zal het samengestelde gezin een dagelijkse realiteit zijn, dus hier ligt voor docenten een uitgelezen kans om sociaalwetenschappelijk denken aan de leefwereld van de leerlingen te koppelen.

ONGELIJKHEID IN RELATIES

Ruben van Gaalen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) liet zien dat het hoofdconcept Verandering goed op het gezin kan worden toegepast: ontzuiling, individualisering, onderwijsexpansie en emancipatie hebben het gezin voorgoed veranderd.

EINDTERM 6 UIT HAVO-SYLLABUS:

De kandidaat kan in hoofdlijnen maatschappelijke ontwikkelingen beschrijven die van invloed zijn op socialisatieprocessen en op de rol van socialisatoren daarin. Hij kan tevens conclusies over de veranderde socialisatieprocessen trekken.

Ook met het hoofdconcept Verhouding kon Van Gaalen binnen deze context uit de voeten. Zijn stelling is: 'Het maakt niet zozeer uit *wat* er gebeurt, maar *wie* het overkomt'. Van de laagopgeleide ex-partners geeft 28 procent aan dat het contact met de andere ex-partner goed

is, bij hoogopgeleiden is dat 39 procent. Leerlingen kan worden gevraagd om met behulp van de definitie van het concept sociale ongelijkheid te beargumenten waarom daar in dit geval sprake van is. Ook Anne-Rigt Poortman (Universiteit Utrecht) liet zien hoe sociale ongelijkheid kan worden toegepast op de positie van mannen en vrouwen binnen het gezin. Ze constateert dat juridische regelingen ter bescherming van kinderen en de minder-verdienende partner (meestal de vrouw) lang niet altijd worden gebruikt. Het huwelijk in gemeenschap van goederen biedt het meeste bescherming, samenwonen zonder iets te regelen het minste. Opvallend is dan dat vaker voor die laatste optie wordt gekozen als mannen de relatiekwaliteit laag vinden. Als vrouwen dat vinden heeft dat geen gevolgen voor de juridische regeling die wordt gekozen. Dat mensen het niet goed regelen komt overigens ook vaak voort uit gemakzucht (het komt nog wel een keer) en de *optimisme bias* (anderen gaan wel uit elkaar, maar ons overkomt dat niet). Deze constatering leidde tot de vraag of de overheid niet meer moet doen om kinderen en de minder-verdienende partner tegen de gevolgen van dit onvoorzichtige, maar menselijke gedrag te beschermen. Die vraag is alleen goed te beantwoorden als leerlingen met het kernconcept Ideologie aan de slag gaan. Waar de ene ideologie de vrijheid en

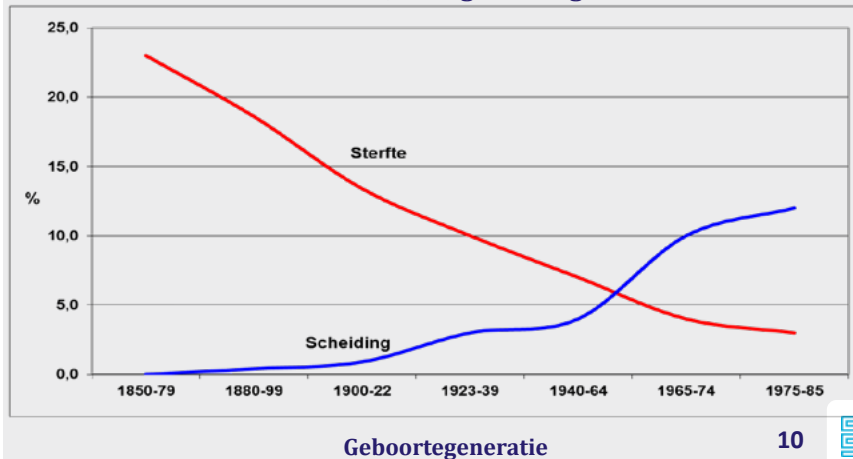
eigen verantwoordelijkheid van partners benadrukt, zal de andere ideologie het gebrek aan daadkracht bij burgers wellicht als een bron van toekomstige sociale ongelijkheid zien.

EINDTERM 7 UIT HAVO-SYLLABUS:

De kandidaat kan weergeven op welke manieren de overheid invloed trachtte uit te oefenen op het proces van (politieke) socialisatie. Hij kan tevens afleiden welke opvattingen aanhangers van politieke stromingen over de rol van de overheid binnen een specifieke context hebben.

Hoofdreden van instabiliteit: Van sterfte naar scheiding

% 15-jarigen dat ouderlijke sterfte of scheiding meemaakte, naar geboortegeneratie

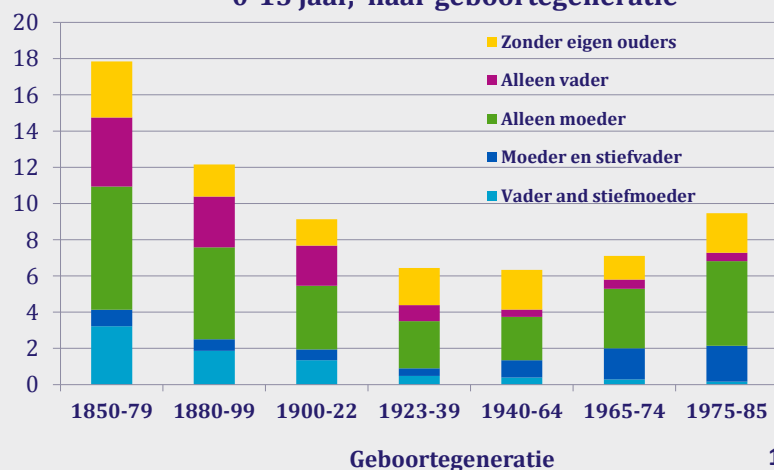

STIEFGEZINNEN

Het hoofdconcept Binding kwam aan bod in de presentatie van Theo van Tilburg van de Vrije Universiteit. Hij doet onderzoek naar de relaties tussen ouderen en hun stiefkinderen. Van Tilburg beschrijft het stiefgezin als een *incomplete institutie*: er zit een zekere ambiguïteit in de rollen en de bijbehorende verwachtingen. De syllabus definieert een sociale institutie als een 'complex van min of meer geformaliseerde regels die het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties reguleren'. Uitgaande van die definitie en de typering door Van Tilburg zal een stiefgezin de onderlinge relaties minder volledig reguleren dan een biologisch gezin. In een complex stiefgezin, waarin beide partners eigen kinderen meebrengen, geldt dat helemaal sterk. Vaak richten ouders zich in een dergelijk gezin meer op hun biologische rol. Het stiefgezin blijft min of meer bestaan uit de twee *biologische delen*, waarin dan sprake is van een grotere mate van binding binnen het eigen biologische gezinsdeel. In die gezinnen is de ambiguïteit groter dan bij stiefgezinnen, waarin maar één van de partners kinderen meebrengt. Opvallend is ook dat het contact tussen ouderen en hun natuurlijke kind(eren) minder frequent wordt als hun gezondheid afneemt, terwijl het contact met hun stiefkind(eren) op hetzelfde niveau blijft. De hypothese van

Af- en toename gezinsdiversiteit

% van de tijd in verschillende gezinstypen tussen 0-15 jaar, naar geboortegeneratie

Bron: Ruben van Gaalen / CBS

Van Tilburg, die nog zou moeten worden onderzocht, is dat een zieke oudere meer op zijn partner gaat leunen, waardoor de biologische kinderen minder contact zoeken; terwijl bij de kinderen van de gezonde partner (de stiefkinderen van de zieke partner dus) dat effect niet bestaat. Ook Van Tilburg legde een relatie naar de politiek: in onze participatiesamenleving

doen formele zorgverleners een beroep op stiefkinderen om hun stiefouders te helpen. Uit onderzoek is nog niet gebleken of zij dat ook doen. Zo heeft de kwaliteit van de bindingen in stiefrelaties dus een direct gevolg voor de mate waarin de overheid zijn doelstellingen op het gebied van langdurige zorg kan verwezenlijken. ♦

'LEVEND BEGRAVEN IN EEN GROOT GRAF NAAST DAT VAN RACHEL'

De Westoeverbarrière is inmiddels een bekend bouwwerk van beton en prikkeldraad. Vol graffiti en kunstwerken van Banksy én met veel camera's en militairen. Deze grens is een gevolg van een politieke beslissing, maar wat doet deze grens met mensen? Een artikel over het Palestijns-Israëliësch conflict.

FLOORTJE VISSERS

Het huis van de christelijke Claire Anastas bevindt zich op een vreemde plek. Het huis is aan drie zijden omringd door de betonnen muur van de Westoeverbarrière; een constructie die de Westelijke Jordanoever afscheidt van Israël. Het is moeilijk voor te stellen dat de weg waaraan haar huis ligt ooit de drukste weg van Bethlehem was. Iedereen kwam hier langs, van noord naar zuid en van Bethlehem naar Jeruzalem. Anastas wil haar verhaal vertellen, maar ze wil niet over politiek praten, dat is te gevaarlijk.

MUUR

In 2002 begon Israël met het bouwen van de 'Israëliësch Westoeverbarrière': een ruim 700 kilometer lange constructie van bijna tien meter hoge betonnen muren, hekken, prikkeldraad, torens en controlepoortjes. De Israëliërs noemen het een *veiligheidshek* omdat de constructie als doel heeft Israël tegen terroristen te beschermen. Sommige critici zeggen dat het aantal zelfmoordaanslagen in Israël na de komst van de muur met 90 procent is gedaald. De Palestijnen noemen het een *apartheidsmuur* en zeggen dat de constructie als doel heeft om meer gebieden te kunnen bezetten. De muur overschrijdt namelijk op meerdere plaatsen de groene bestandslijn, de in 1949 internationaal erkende grens met de Westelijke Jordanoever. Ze bouwen de muur om nieuw gebouwde Israëliësch nederzettingen heen waardoor het grondgebied steeds groter wordt. Anastas: 'Er is niets met ons overlegd,

ineens begonnen ze de muur te bouwen. De eerste tijd hebben we alleen maar gehuild. We konden het niet geloven. Mijn familie had vier grote zaken: een groente-en-fruitwinkel, een *one dollar shop*, een grote autowerkplaats en een souvenirshop. Nu is alleen de laatste over vanwege de economische problemen'. Binnen het gebied bevinden zich ook vele checkpoints. Wanneer de barrière klaar is zal de Westelijke Jordanoever zijn opgedeeld in kleine deelgebieden die geen contact meer met elkaar hebben. Dat heeft desastreuze gevolgen voor de Palestijnse economie.

AFGESNEDEN

Anastas heeft een souvenirwinkel en een *bed and breakfast*, beide in het huis waar ze ook woont. Het huis ligt naast het graf van Rachel, een toeristische trekpleister. Israël wil de joodse gelovigen beschermen die het graf van Rachel bezoeken en heeft daardoor een grote hap genomen uit Bethlehem en de hoofdweg waaraan Anastas woont. Het graf van Rachel is nu alleen vanuit Israëlische zijde te bereiken. De toeristen komen niet meer naar haar winkel, enkel wanneer ze er door andere mensen op worden gewezen. Zelf gaat ze ook niet vaak meer naar de andere

Foto's: Floortje Vissers

kant. Alleen met Kerst en Pasen gaat ze met haar gezin naar familie in Jeruzalem. Anastas: 'Een tochtje dat eerst een paar minuten duurde, duurt nu een paar uur. Het kost veel geld om daar te zijn en we zijn niet vrij, dus blijven we maar thuis. Ook is het erg pijnlijk om de straten te zien waar ik ben opgegroeid. Mijn jeugd is van mij afgenomen'. Israëliërs krijgen over het algemeen gemakkelijk een vergunning om over de grens te gaan, voor Palestijnen is dit moeilijker. Veel Palestijnen zijn door de komst van de muur afgesneden van familie, vrienden, school, werk en medische zorg.

DAGELIJKSE LEVEN

Op de muur staan camera's en gedurende de hele dag staan er Israëliëse soldaten op de uitkijk. Zo kan Anastas maar een paar minuten per dag op haar balkon staan. Anastas: 'Als ik uit mijn raam kijk zie ik alleen maar muren en torens. Je kunt het je niet voorstellen hoe wij ons voelen. Om een idee te geven: draai je om in de spiegel en bedenk dat hetgeen je ziet achter je een klein dorpje is, waar mensen al vele jaren gevangen zitten met dagelijks grote angst'. Ze nodigt iedereen dan ook uit om eens een nacht te komen slapen, om te ervaren hoe het voelt om opgesloten te zitten, zoals zij en haar gezin. Samen met haar man heeft ze vier kinderen. Het meest pijnlijk van alles vindt ze dat haar kinderen zijn beroofd van alles wat ze hadden en wat ze gewend waren. Anastas: 'Niet de muur, maar de ontvreemde gezichten van mijn

kinderen doen pijn en blijft pijn doen'. Ze heeft al meerdere malen de vraag gehad waarom ze haar huis niet verlaat. In een interview geeft ze aan dat nooit te zullen doen. De Israëliërs zullen het graag willen, maar het is verboden grond aan Israël af te staan. Dat willen ze ook niet, want dan accepteert je de grenzen.

HOOP

Anastas is een bezige dame, ze verschijnt regelmatig in televisieshows en documentaires. Zo was ze onlangs te zien in het VARA-televisieprogramma *De Muur* van Menno Bentveld. Ze wil aandacht voor haar verhaal en voor mensen in soortgelijke situaties. Om hen te helpen ontwerpt ze spullen met de Britse kunstenaar Banksy, die verschillende kunstwerken op de muur heeft gemaakt. Ook maakt ze van hout christelijke beeldjes waarvan de verdiensten naar haar en andere families gaan. Een voorbeeld is de kerststal met een muur ervoor, want in haar stad, het religieuze Bethlehem is ook een muur gezet. Anastas is religieus en heeft veel steun aan het christelijke geloof: 'We moeten niet bang zijn. Hij heeft gezegd dat Hij ons zal redden, als we bang zijn wil dat zeggen dat we Hem niet vertrouwen. Maar ik vertrouw Hem. God is de grootste hulp voor mij en mijn familie'. Op de afsluitende vraag of ze nog iets kwijt wil, zegt Anastas: 'Ik wil iedereen uitnodigen om naar Bethlehem te komen. Als we samen voor de muur zingen denk ik echt dat de muur een stukje lager wordt'. ♦

HET ISRAËLISCH-PALESTIJNS CONFLICT

In 1948 is de staat Israël uitgeroepen. Het Israëlisch-Palestijns conflict speelt echter al vanaf eind negentiende eeuw. Vanaf dat moment werden Europese Joden steeds meer uitgesloten en achtervolgd en groeide de wens om terug te keren naar het *Belofde land* in het huidige Palestina. Het zionisme kwam op gang: de wens om een Joodse staat te stichten. Dit *Belofde land* werd echter al bewoond door voornamelijk Arabieren, moslims en christenen. Na de gruwelen uit de Tweede Wereldoorlog kregen veel westerse landen schuldgevoelens. De Verenigde Naties besloot in 1947 dat er in Palestina een Joodse- en een Palestijnse staat moest komen. De zionisten gingen akkoord, maar de Palestijnen, gesteund door de omringende Arabische landen, niet. De verdeling van het grondgebied zou sterk ten nadele van de Palestijnen zijn. In 1948 wordt de staat Israël uitgeroepen en een dag later vallen de legers van de omliggende Arabische landen Israël binnen. Israël wint de oorlog en neemt grote delen van Palestina in. Bij Palestijnen staat dit bekend als de *Al-Nakba: de catastrofe*. Ruim vijfhonderd dorpen en stadswijken werden verwoest; ruim 700.000 Palestijnen zijn verdreven of gevlucht, enkele duizenden zijn vermoord. Jordanië heeft vervolgens de Westelijke Jordaanoever ingenomen en Egypte de Gazastrook. Egypte heeft de strook bezet tot 1967 en Jordanië de Westelijke Jordaanoever tot 1988. Nu worden beide gebieden door de Palestijnse Autoriteit bestuurd. In 2013 is deze naam aangepast in Staat Palestina. Het wordt door 135 van de 193 lidstaten van de Verenigde Naties erkend, echter niet door Israël en de meeste westerse landen. Israël heeft nog steeds een groot grondgebied van de Palestijnse Staat bezet en onder zijn militaire controle gesteld.

Download de app *iNakba* op uw smartphone om te zien welke dorpen zijn weggevaagd. De app toont foto's en verhalen van het verleden en het heden. Zie: <http://inakba.org/dutch/>

DOCENTENOPLEIDERS RUDI SERLÉ EN KOEN SCHAAP

MINDER FEITEN, MEER DENKEN

In deze rubriek over lerarenopleidingen dit keer aandacht voor de tweedegraadsopleiding van InHolland (Amstelveen) en de eerstegraadsopleiding van de Vrije Universiteit (Amsterdam). Een gemeenschappelijke datum viel lastig te vinden en daarom gaat het om twee afzonderlijke gesprekken.

WOLTER BLANKERT

Rudi Serlé, vakdocent en coördinator maatschappijleer van Hogeschool InHolland te Amstelveen, vertelt met gepaste trots over zijn opleiding: 'Onderscheidend mag je ons wel noemen. Wij zijn de enige opleiding die werk maakt van het opleiden van docenten die ook specifiek bekwaam zijn voor het vak mens & maatschappij, het geïntegreerde vak voor de onderbouw vmbo dat zich in een groeiende populariteit mag verheugen. Een afgestudeerde docent bij ons is dan direct inzetbaar voor dat vak en voor maatschappijleer in de bovenbouw. Een docent met deze bekwaamheden neemt op een school een sterker positie in dan met alleen maatschappijleer. Dat is immers vaak een vak met een beperkt aantal uren; afgezien van heel grote scholen. Je merkt dan ook dat onze studenten relatief gemakkelijk aan een baan komen. Ook het vinden van stageplaatsen is een stuk eenvoudiger. Het vergt intensieve samenwerking met aardrijkskunde en geschiedenis, maar dat loopt prima bij ons. Ook hun studenten zijn inzetbaar bij mens & maatschappij, maar hun vakken werden al in de onderbouw gegeven. Voor ons is het winst.'

VAKDIDACTIEK

Serlé: 'Een ander kenmerk van onze opleiding is de volledige integratie van vakkennis en vakdidactiek. Het is heel logisch dat je op een lerarenopleiding bij elk onderwerp denkt: "Hoe kan ik dat aan vmbo- of mbo-leerlingen overbrengen?". De bredere opleiding die onze studenten krijgen, komt ook goed van pas bij het verzorgen van burgerschap op het mbo. Ik moet er wel meteen aan toevoegen dat deze uitgangspunten goed uitvoerbaar blijven door onze kleinschaligheid; of dat ook bij veel grotere aantallen studenten zou lukken, lijkt me verre van zeker. Die kleinschaligheid is een derde kenmerk van onze opleiding. Doorgaans hebben we circa 25 aanmeldingen per jaar en we streven er niet naar dat aantal flink op te jagen. Uit Amsterdam hebben we opvallend weinig studenten, de meeste komen uit een flinke regio rondom Amstelveen.'

SAMENHANG

Serlé: 'Speciaal voor onze opleiding is verder het samenbrengen van vakonderdelen in een samenhangend project waarin lespakketten worden ontwikkeld. Voorbeelden daarvan zijn *Europese integratie* en *Oorlog, vrede, mensenrechten*. Ook natuurrampen lenen zich ervoor om vanuit verschillende disciplines te worden behandeld en waar mogelijk blijft dat steeds ons streven.

Die aanpak werkt heel bevredigend, maar dat betekent niet dat er niets valt te verbeteren. Steeds meer scholen stappen over op het geïntegreerd gebruik van tablets of laptops. Om daar onze bijdrage aan te leveren en zelf *feeling* met de praktijk te houden, werken we bijvoorbeeld samen met het Caland Lyceum in Amsterdam. Dat heeft zogenaamde iPad-klassen opgezet. Die ontwikkeling zal bevorderen dat in het onderwijs feitjes minder de boventoon gaan voeren. Scholen en leerlingen krijgen meer keuzevrijheid. Ik vind het heel belangrijk dat leerlingen beseffen dat ze zelf keuzen kunnen en moeten maken. Het maken van schulden (dit is vooral op het mbo een probleem) is daarvan een goed voorbeeld. In principe verplicht niemand je schulden te maken en toch maken te veel leerlingen keuzen die tot problematische schulden leiden. Met dit voorbeeld hoop je over te brengen dat zelf de regie over je leven te behouden en bereid zijn anderen te helpen misschien wel het belangrijkste is wat er te leren valt.'

GOEDE STARTKWALIFICATIE

Na een flink aantal jaren docent, opleider en schoolleider te zijn geweest, verzorgt Koen Schaap sinds een jaar de vakdidactiek op de Vrije Universiteit. Momenteel combineert hij zijn universitaire baan met het lesgeven op een vmbo/havo-opleiding in de Amsterdamse Pijp. Een ideale combinatie vindt hij zelf. Kortom, een echte praktijkman aan het woord. Schaap: 'We onderscheiden ons niet bewust van de Universiteit van Amsterdam (in een eerdere *M&P* aan het woord geweest). Ook wij stomen studenten met een mastertitel in een jaar klaar voor

RUDI SERLÉ

KOEN SCHAAP

het leraarschap. Binnen de opleiding speelt godsdienst geen rol meer, maar we hebben nog wel relatief veel moslim- en christelijke studenten. De meesten komen uit de regio, soms van een flinke afstand, betrekkelijk weinig uit Amsterdam zelf. Het gaat om heel gemotiveerde studenten, anders begin je niet aan een post-master. Bij afvallers gaat het meestal om persoonlijke omstandigheden, zoals het accepteren van een baan. Voor scholen bieden nog niet bevoegde docenten bepaalde voordelen: je kunt ze langer op proef houden. Wij pretenderen niet dat we fantastische docenten afleveren, dat kan niet in een jaar. We leveren docenten af met een goede startkwalificatie. Beter zou ik het vinden als het opleidingsjaar in tweeën werd geknipt, eerst een stoomcursus van een half jaar, dan een paar jaar lesgeven en dan ter afronding weer een half jaar opleiding. Voor scholen is dat best aantrekkelijk, omdat ook die meer tijd krijgen om een beginnend docent te beoordelen.'

ONDERZOEKSVAAARDIGHEDEN

Schaap: 'Wij gaan ervan uit dat onze studenten bij de start een behoorlijk vakinhoudelijk niveau hebben. Het verschil tussen sociologen en politicologen levert weinig problemen op, al hebben sociologen wat meer moeite met politieke onderwerpen dan andersom. Cultureel antropologen moeten extra vakinhoudelijke punten halen, andere vakken accepteren we niet.'

Voor de havo en het vwo leveren wij zeker beter op dat niveau afgestemde docenten af dan een tweedegraadsopleiding. Zuiver technisch gezien (de kunst van het lesgeven en klassenmanagement), scoren tweedegraadsopleidingen mogelijk beter, maar op het eerstegraadsniveau moet je een vak echt beheersen: die diepte in kunnen gaan, toetsen op niveau ontwikkelen en beoordelen. Kortom, de wetenschappelijke component blijft onmisbaar. Onderzoeksvaardigheden zijn daarbij belangrijk. In dat ene jaar doen onze studenten onderzoek op onderwijsgebied; tijdens hun master hebben ze al ervaring met onderzoek op hun vakgebied opgedaan.

Daarom is het jammer dat onze afgestudeerden ondanks al deze bagage moeite hebben met het vinden van een passende baan. Het gaat vaak eerst om vervanging of een parttime baan. De toekomst ziet er niet slecht uit, gezien de grijze golf die juist op het eerstegraadsniveau binnen afzienbare tijd uitstroomt. Voor de huidige studenten is dat echter een schrale troost. Als ze een baan vinden is dat meestal wel op eerstegraadsniveau, maar soms krijgen ze daarnaast vmbo-uren. Scholen streven immers naar maximale inzetbaarheid. Vanuit hun standpunt is dat volkomen begrijpelijk. Helaas geven om dezelfde reden tweedegraadsdocenten ook les aan havo- en vwo-klassen.'

AANZETTEN TOT DENKEN

Schaap: 'Vakdidactiek draait bij mij vooral om het bieden van mogelijkheden, steeds benadrukken dat er verschillende invalshoeken zijn; wijzen op de keuzen die docenten kunnen maken. Het concreet voorbereiden van lesstof is vooral een zaak van de praktijk. Niet voor niets maakt die een wezenlijk deel uit van onze opleiding. Daar leren de studenten het dagelijkse handwerk.'

Over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen ben ik tevreden en ik hoop dan ook dat alle docenten deze wezenlijke veranderingen goed tot zich laten doordringen. Die kant zou het met maatschappijleer ook meer moeten opgaan: minder aandacht voor weetjes, meer voor verschillende visies. Meningsvorming vindt iedereen belangrijk en juist daarom zou je meer aandacht aan de kwaliteit van meningen moeten schenken. Het is onzinnig om blij te zijn met het ventileren van stompzinnige meningen. Dat zou dodelijk zijn voor het vak. Je moet duidelijk maken aan welke criteria een goed onderbouwde mening moet voldoen. Een pasklaar antwoord daarop heb ik niet, maar het stellen en oproepen van vragen vind ik het meest wezenlijke van het vak. Wat dat betreft is er geen verschil of ik studenten of vmbo-scholieren voor me heb: ze tot denken aanzetten is de echte uitdaging. Als die vonk overspringt, voel ik me echt gelukkig. ♦

WAT VINDEN DE POLITIEKE PARTIJEN?

SANDRA BOERSMA

Bas van der Schot

Met nevenstaande spaghetti-puzzel proberen leerlingen uit te vinden welk standpunt vijf politieke partijen (Groen-Links, PvdD, PVV, SGP en VVD) innemen in de discussie over de vluchtelingenproblematiek.

LEERDOEL

De leerling ontdekt welke standpunten de partijen hebben en ook welke argumenten de partijen daarvoor aanvoeren.

DUUR

Circa 10 minuten

BRONNEN

Verslag van het plenaire debat in de Tweede Kamer over het gemeenschappelijke asielbeleid in Europa (10 september 2015) ¹

HANDLEIDING

1. Print het werkblad: voor iedere leerling één.
2. Deel het werkblad uit. Geef de leerlingen even de tijd om de puzzel op te lossen.
3. Bespreek de antwoorden klassikaal. U kunt daarna aan de leerlingen vragen welke argumenten hen het meest aanspreken. Het antwoordmodel vindt u op de M&P-website: www.maatschappijenpolitiek.nl.

Let op: dit onderwerp kan gevoelig liggen. Geef aan dat er geen goede of slechte argumenten zijn. Elk argument is in principe valide, alleen hebben verschillende mensen verschillende ideeën over wat wel en niet belangrijk is.

Noot

1. <http://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2323fc1a-a0bd-42a2-b986-8007c074fa35&title=debatover%20het%20gemeenschappelijke%20asielbeleid%20in%20Europa>

Sandra Boersma is verbonden aan ProDemos.

GROENLINKS

Partij voor de Dieren

SGP

Sommige landen daar in de buurt steken geen hand uit, laat die eerst ook wat doen.

Mensen in nood moet je helpen, dat hoort bij onze christelijke cultuur. Maar de deur moet niet wagenwijd open.

Wij in het westen, met onze consumptiemaatschappij, zijn medeschuldig aan de ellende in die regio.

We moeten de mensen daar in de regio opvangen, zodat ze niet naar ons toekomen.

We moeten solidair zijn met andere EU-landen.

RECENSIES

ECONOMIE ALS SOCIALE WETENSCHAP

De befaamde econoom Martin Wolf maakt in zijn *De Shifts & de Shocks* duidelijk dat economie gewoon een sociale wetenschap is, bepaald door onvoorspelbaar gedrag van politici, bankiers en consumenten. Het streven naar winstmaximalisatie mondt veelal uit in onverantwoord gedrag.

Martin Wolf behoort tot het economisch establishment als gezaghebbend commentator van de *Financial Times*. Voor 2008 predikte hij het heil van de vrije markt, maar de crisis van 2008 bracht hem tot inkeer. In zijn ogen is dit geen crisis van voorbijgaande aard, maar blijft het systeem van geldschepping door particuliere banken, zonder serieus toezicht, een tijdbom onder ons economisch systeem. Nu het weer wat beter gaat, vervallen de banken in hun oude fouten en deinzen de overheden terug voor de noodzakelijke radicale hervormingen.

EUROZONE

Over de eurozone zegt Wolf dat onbezonnen beleggers, die overmatig geld aan zuidelijke landen van de Europese Unie uitleenden, minstens zo schuldig zijn aan de crisis als de landen die zich hiertoe lieten verleiden. Frappant is dat men in de Verenigde Staten vooral de op een onverantwoordelijke manier uitlenende banken als de schulden ziet, terwijl in Europa landen als Duitsland en Nederland de schuld hautain op die spilzuchtige Grieken afschuiven. Media in de noordelijke Europese landen hebben van harte bijgedragen aan dit vertekende beeld. Zo bleef aan het oog onttrokken dat het in 2008 vooral om gewone bankschulden ging, voor een aanzienlijk deel bij noordelijke banken. Uit angst dat die zouden omvallen, namen de overheden in Duitsland, Frankrijk en Nederland die schulden over, waardoor het een overheidsbelang werd de zuidelijke wanbetalers onder druk te zetten. Daarbij werden, volgens Wolf, onverantwoorde bezuinigingen opgelegd. Naar zijn oordeel getuigt de Europese politiek van een stuitende stupiditeit. In de eerste plaats door de banken te verlossen van onverantwoord aangegane leningen, zonder daarvoor in ruil harde hervormingen te eisen. Het ging om de zoveelste massale overheidssteun aan banken (waaronder ING en ABN-AMRO), zonder dat er een haan naar kraaide. Door de opgelegde bezuinigingen wordt het de Grieken onmogelijk gemaakt hun economie aan de praat te krijgen. Dat laatste geldt overigens voor de hele eurozone. Door de kortzichtige manier met bezuinigingen tekorten te bestrijden - zo anders dan in de Verenigde Staten - verkeert de eurozone nog steeds in het slop.

DUITSLAND

Duitsland heeft geen belang bij stimulering, omdat het prima draait (anders dan vijftien jaar terug). Dat economisch succes dankt Duitsland aan zijn exportindustrie en daarom predikt het vroom dat ook Griekenland en Portugal hun export moeten opvoeren, een onhaalbaar streven. De werkelijke kwaal is dat Duitsland en Nederland hun waanzinnige exportoverschotten als Olympische medailles koesteren, terwijl het volgens de EU-regels verboden is een groter overschot dan 6 procent op de betalingsbalans te hebben. Anders dan bij begrotingstekorten staat op het aan de laars lappen van deze regel geen straf. Om deze overschotten te verminderen en de zuidelijke landen wat ruimte te gunnen, zouden de lonen in de noordelijke landen fors omhoog moeten. Die zweren echter bij loonmatiging, mogelijk een verstandige politiek bij de concurrentie met China en de Verenigde Staten, maar rampzalig voor het evenwicht binnen de eurozone. Wolf vindt de invoering van de euro ondoordacht, maar acht het uiteenvallen van de eurozone een niet te overziene ramp. Om de euro te behouden zou de economische en politieke eenheid nog aanzienlijk moeten worden versterkt (WB: een rode draad in het Britse denken, steeds inniger Europese samenwerking, mits het United Kingdom ervan gevrijwaard blijft).

SOCIALE WETENSCHAP

Wolf beklemtoont de geringe exactheid van economie. Hij somt diverse Nobelprijswinnaars uit het recente verleden op, die met ingewikkelde formules 'bewezen' dat een crisis onmogelijk was, vanwege de 'sturende hand' van de markt. Economen die daar anders over dachten, werden gemarginaliseerd. Voor docenten maatschappijleer is dat een interessante conclusie, hun vak blijkt in dezelfde categorie thuis te horen als economie. Dat betekent wel dat zij de economische literatuur niet geheel links kunnen laten liggen. Thomas Piketty - eerder in *M&P* besproken - heeft dat als eerste glashelder gemaakt. Wolf bevestigt dat nog eens in dit zeer leesbare, zij het wat onnodig dikke boek: economie is een sociaal-politieke wetenschap, zoals Adam Smith die heeft bedoeld. *WB*

Martin Wolf, DE SHIFTS & DE SHOCKS. DE ECONOMISCHE AARD-VERSCHUIVINGEN, Spectrum, Houten, 2014, 500 bladzijden

ARMOEDE

In het Malawische dorp Dickisoni wordt het gezicht van de armoede in beeld gebracht.

Auteur Dick Wittenberg en fotograaf Jan Banning hebben in 2005 in het dorpje Dickisoni in Malawi een reportage gemaakt. Met hulp van een tolk en het dorpshef hebben zij letterlijk alle bewoners gesproken over hun leven, hun bezit, hun toekomst en hen ook in hun hut op de foto gezet. Een publicatie in *NRC Handelsblad* in datzelfde jaar leverde spontane donaties van lezers op. De donaties zijn onder beheer gebracht van de stichting Vrienden van Dickisoni. De auteur is met deze donaties enkele keren naar het dorp teruggedaan. Hierdoor veranderde het dorp, zo constateert Wittenberg. Zowel de materiële als de immateriële omstandigheden zag hij daardoor langzaam verbeteren en er ontstond een andere vorm van solidariteit. In 2015, dus tien jaar na het allereerste bezoek, zijn Wittenberg en Banning nogmaals teruggedaan en wederom werden alle bewoners op de gevoelige plaat vastgelegd en geïnterviewd. Het resultaat is een prachtig geschreven relaas voorzien van mooie intieme foto's, van toen en van nu. Armoede en het leven in armoede worden er minutieus in vastgelegd. De bewoners komen zo dichtbij dat het voor de lezer lijkt of hij ze persoonlijk kent. Het boek prikt nogal al wat vooroordelen en mythen door. Zo blijken lang niet alle kinderen hun ouders te helpen en blijkt geboortebeperving geen taboe meer te zijn. De belangrijkste conclusie van het boek is evenwel dat wij ons (in het westen) nauwelijks een beeld kunnen vormen van extreme armoede en van hetgeen dat teweegbrengt voor de mensen die erin moeten leven... en dat cijfertjes over besteedbaar inkomen en armoedegrenzen nauwelijks recht doen aan de werkelijke situatie. DvD

Dick Wittenberg en Jan Banning, HET GEZICHT VAN DE ARMOEDE, TIEN JAAR UIT HET BESTAAN VAN EEN AFRIKAANS DORP, Uitgeverij IpsoFacto, Utrecht, 2015, 240 bladzijden.

Het boek is ook (sneller en voordeliger) bij de makers zelf te bestellen: www.janbanning.com/books.

POETINS RUSLAND

In 2015 werd Olaf Koens uitgeroepen tot journalist van het jaar. Wie zijn boek *Oorlog en kermis* leest, weet waarom.

'De kunst van het Kremlin-koffiedikkijken heb ik nooit beheerst', schrijft Olaf Koens aan het begin van zijn boek. Om de Russische politiek daadwerkelijk te begrijpen, hoeft je die kunst ook niet te beheersen, voeg ik er zelf aan toe. Sinds het Oekraïne-conflict wemelt het van deskundigen die de volgende stap van president Vladimir Poetin voorspellen. Zelden met succes. De tactiek van het Kremlin wordt gekenmerkt door onvoorspelbaarheid. Koens ondervond aan den lijve wat dit betekent. Neem de man op de Krim die eerst met zijn vrienden aan tafel zit en die een kwartier later als fascist uit een hotel wordt getrapt, of de onverwachte momenten van gastvrijheid in oorlogstijd, afgewisseld met beschuldigingen wegens spionage. Koens observeert, registreert en speelt regelmatig een hoofd- of bijrol in de gebeurtenissen. Hij krijgt een schop tegen zijn been nadat de camera uitstaat. De vragen bevelen de geïnterviewde niet. In Moskou wordt Koens opzichtig en hinderlijk gevolgd als de politieke spanningen oplopen en hij wordt vader als de molotovcocktails in Kiev door de lucht vliegen. Als correspondent wil je overal bij zijn, maar soms sla je een uitnodiging over en krijg je er later spijt van. Zo miste Koens het 'optreden' van Pussy Riot dat de meiden later een forse gevangenisstraf en wereldroem opleverde. Koens merkt terecht op dat het collectief eerder veel spannendere acties op touw had gezet, dus waarom naar een ogenschijnlijk suf optreden in een kerk gaan? Het kenmerkt wederom de onvoorspelbaarheid van het regime. Wat gisteren kon, kan je vandaag een gevangenisstraf opleveren... en soms andersom. Met *Oorlog en kermis* schetst Koens een realistisch portret van Poetins Rusland dat u moet lezen en beleven. IP

Olaf Koens, OORLOG EN KERMIS, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2015, 275 bladzijden

LIBERAAL DISCOURS

Ruim 85 jaar na publicatie van *De opstand van de massamens* is het werk van José Ortega y Gasset nog altijd bijzonder actueel.

Niet elke nieuwe vertaling is een verbetering, maar de wijze waarop Diederik Boomsma *De opstand van de massamens* vertaalde maakt het boek voor een breder publiek toegankelijk. Het oorspronkelijke werk verscheen tussen oktober 1929 en augustus 1930 in de Madrileense krant *El Sol*. De artikelen werden daarna samengevoegd in een boek dat tot een klassieker uitgroeide. Ortega y Gasset constateert dat de massa bezit heeft genomen van de publieke ruimte. De massa is volgens hem de gemiddelde mens, niet te verwarren met de arbeidersmassa. 'De massa verplettert alles wat anders, verheven, persoonlijk en voortreffelijk is. Wie niet is zoals iedereen en niet denkt zoals alle anderen, riskeert opzij te worden geschoven', schrijft de Spanjaard. Ortega y Gasset merkt op dat de dominantie van de massamens ook een positieve kant heeft: de gemiddelde mens heeft het beter dan ooit. Hij is ook intelligenter dan zijn voorgangers. Zijn leven wordt beïnvloed door gebeurtenissen in elke hoek van de planeet. Diezelfde massamens accepteert ook geen autoriteit die buiten hemzelf ligt en neemt posities in die vroeger alleen door (beschaafde) minderheden werden ingenomen. De massamens voelt zich volmaakt. Zelfs intellectuelen maken volgens de erudiete denker onderdeel uit van de massa als ze te snel tevreden met een antwoord zijn. Hetzelfde geldt voor wetenschappers die zich slechts op specifieke gebieden ('onwetende kenners') richten. Deze ontwikkelingen staan Ortega y Gasset niet aan. Hij heeft nog een verrassing in petto. De conservatieve denker houdt een vurig pleidooi voor een verenigd Europa. Pas al zijn gedachtenspinsels eens toe op de huidige samenleving en u heeft gegarandeerd een interessante discussie in de klas! IP

José Ortega y Gasset, DE OPSTAND VAN DE MASSAMENS, 2015, Uitgeverij Lemniscaat, Rotterdam, 2015, 272 bladzijden

SAVE THE DATES!

De komende Docentendag vindt plaats op vrijdag 29 januari 2016. Reserveer ook alvast de middag en de avond ervoor. We kunnen dan weer terecht bij ProDemos voor de Algemene Ledenvergadering (ALV) en 's avonds is de - inmiddels befaamde - Docentenavond; dit

keer in de Oude Zaal van de Tweede Kamer. Inschrijving voor beide evenementen kan van 1 december 2015 tot en met 10 januari 2016.

BURGERSCHAP IN HET ONDERWIJS

De NVLM was uitgenodigd voor het rondetafelgesprek over burgerschapsvorming dat door de commissie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in de Tweede Kamer werd georganiseerd. We zijn blij met alle aandacht voor burgerschap. In de column van Hans Teunissen leest u meer over de inbreng van de NVLM.

VERNIEUWING VAN HET VMBO

De naamsverandering van maatschappijleer 1 en 2 op havo/vwo is goed bevallen. Voor leerlingen is het duidelijker geworden dat het algemene vak en het examenvak familie van elkaar zijn, maar qua doel en inhoud sterk van elkaar verschillen. De NVLM heeft daarom de staatssecretaris geadviseerd bij de modernisering in het vmbo ook een nieuwe naam voor maatschappijleer 2 in te voeren. Op advies van de NVLM wordt:

- maatschappijleer 1 met ingang van 2016 *maatschappijleer*
- maatschappijleer 2 met ingang van 2016 *maatschappijkunde*

In mei kondigden we aan dat er een wetsvoorstel in de maak was dat tien profielen in het vmbo invoert. Inmiddels is dit wetsvoorstel naar de Tweede Kamer gestuurd, samen met het advies van de Raad van State. Deze adviseert scholen de mogelijkheid te bieden ook per augustus 2017 te starten. Uiteraard blijft de NVLM lobbyen om maatschappijleer 2 (maatschappijkunde) vast onderdeel van een aantal van deze profielen te maken.

CORRECTIEVOLGORDE

De staatssecretaris heeft in juni laten weten dat hij het besluit om de correctievolgorde om te draaien nog een jaar aanhoudt.

SAMENSTELLING BESTUUR

Coen Gelinck heeft het bestuur verlaten in verband met zijn nieuwe functie bij SLO. We bedanken Coen voor zijn enorme inzet en effectieve lobby voor burgerschap en maatschappijleer in de afgelopen vijftien (!) jaar. Vanuit zijn nieuwe positie kan hij gelukkig ook veel voor ons vak betekenen.

Jefta Bego en Ingrid Faas waren al lid van het algemeen bestuur en zullen nu toetreden tot het dagelijks bestuur. Verder verwelkomen we Niels Dekker, leraar-in-opleiding, als aspirant-bestuurslid. Niels heeft veel affiniteit met het mbo-onderwijs; een welkome aanvulling voor ons bestuur.

Ingrid Faas | www.nvln.nl

DOOR- LOPEN & HARD- LOPEN

Burgerschapsonderwijs krijgt weer aandacht in het publieke en politieke debat. Daar ben ik natuurlijk erg blij mee. In september vond over dit onderwerp een rondetafelgesprek plaats met de vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van de Tweede Kamer. Aan dit gesprek nam ik namens de NVLM deel. Ik bracht er onder de aandacht dat uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt dat Nederlandse jongeren de mondiale middenmoot vormen en onderaan de Europese lijst bungelen, als het gaat om hun kennis over de rechten en verantwoordelijkheden die horen bij burgerschap en het functioneren van politieke en maatschappelijke instituties. Amerikaans onderzoek heeft aangetoond dat het politiek zelfvertrouwen van jongeren toeneemt als ze meer lessen burgerschap krijgen. Dit politiek zelfvertrouwen blijft groot nadat leerlingen hun opleiding hebben afgerond. Ze weten hoe ze de politieke besluitvorming kunnen beïnvloeden, verzamelen meer kennis over politiek en hebben meer aandacht voor actuele politieke ontwikkelingen. Britse onderzoekers concluderen dat burgerschapsonderwijs alleen werkt als het met vaste contacturen deel uitmaakt van de hele schoolloopbaan van jongeren, er formele exameneisen zijn en door bevoegde docenten wordt gegeven. Tegelijkertijd constateren de Onderwijsinspectie en de Onderwijsraad dat het burgerschapsonderwijs in Nederland stagneert. Alle reden dus om fundamentele stappen te zetten. Wij pleiten voor een doorlopende leerlijn democratisch burgerschap, waar per onderwijsniveau en leeftijdscategorie vastligt wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Deze leerlijn moet worden verankerd in de kerndoelen wereldoriëntatie in het primair onderwijs, in het voortgezet onderwijs binnen de kerndoelen mens & maatschappij in de onderbouw en maatschappijleer in de bovenbouw, en in het vak burgerschap in het mbo. Wij zouden graag zien dat docenten maatschappijleer betrokken worden bij en bevoegd worden voor het leergebied mens & maatschappij, en dat er voor burgerschap in het mbo een resultaatverplichting voor studenten en een bevoegdheidsregeling voor docenten komt. Liever vandaag dan morgen en al helemaal voor 2032. We moeten met ons allen harder lopen voor burgerschap in het onderwijs en voor onze jonge burgers. Omdat zij in één lijn doorlopen naar de toekomst van ons land.

Hans Teunissen

... AAN HET WOORD

MICHEL BOTMAN STELT ZICH VOOR...

WAAROM?

'Meneer, u legt tenminste uit waarom iets zo is'. Dit kreeg ik te horen van een 17-jarige leerling op mbo-2-niveau. Dit is een compliment voor mij, maar het betekent misschien ook wel het faillissement voor ons onderwijssysteem. Als docent op mbo-2- en 4-niveau is het mijn taak om samen met de leerling in gesprek te gaan over waarom iets zo is. Dit lijkt een open deur, maar dat een leerling dit tegen mij zegt, zegt misschien wel iets over ons onderwijssysteem. Vaak worden leerlingen begrippen of theorieën aangeleerd en alleen verteld dat iets zo is, maar is het niet belangrijker om te ze leren hoe ze kritisch naar maatschappelijke problemen kunnen kijken? Veel (ervaren) docenten zullen nu zeggen: 'Maar dat is toch de kern van ons vak?' Dat kan misschien wel kloppen, maar waarom is ons lesboek hier niet (goed) op aangepast? Voor veel leerlingen is het boek dat zij voor een vak hebben een houvast - en terecht. Als redacteur van SchoolTV probeer ik door, bestaande televisieprogramma's naar lesmateriaal om te zetten, een bijdrage te leveren aan het doceren van deze kritische houding. De programma's *Metropolis*, *College Tour* en binnenkort *Tegenlicht* zijn uitstekende voorbeelden over hoe een kritische houding kan worden aangeleerd. *Metropolis in de Klas* en *College Tour in de Klas* zijn nu al te gebruiken op de website van SchoolTV.

GOEDE BURGER

Vertellen waarom iets zo is, is niet alleen belangrijk om begrip voor andere culturen te tonen, maar ook om een mening beter te beargumenteren. De leerling ziet (op sociale media) steeds vaker beelden die te maken hebben met de maatschappelijke problemen die bij maatschappijleer/burgerschap aan bod komen; zoals het jongetje Aylan Kurdi dat dood werd gevonden op het strand bij het Turkse Bodrum. De foto ging viraal op social media. Onze leerlingen zien deze foto ook en hebben vaak hun mening klaar. Wanneer je de leerlingen via verschillende werkvormen aanleert waarom mensen vluchten, waarom de Nederlandse overheid, andere Europese overheden en de Europese Unie zo handelen en waarom dit in de les wordt behandeld, dan zien leerlingen misschien eerder in waarom dit in de les aan bod komt en zij hier kennis over moeten hebben. Dit heeft waarschijnlijk een positief effect op het zijn van een goede burger en het terugdringen van de Dikke-Ik-mentaliteit.

Daan van der Hoek

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

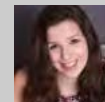
Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Wolter
Blankert

Vera
Boonman

Douwe van
Domselaar

Janet
Duursma

Coen
Gelinck

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Dilek
Semur

Margret
Veerman

Floortje
Vissers

Anique
ter Welle

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGILLUSTRATIE Joep Bertrams

Druk EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

